

Gejstligheden i hovedstaden omkring 1880'erne

Af Carl Trock

Kirkehistoriske Samlinger 1995-96 bragte en afhandling om Jakob Scavenius' kirkepolitik som kultusminister 1880-91. Overfor hvad tidligere var hævdet påviste jeg deri, at han ved præsteudnævnelser stort set havde ret, når han ved sin afsked hævdede, at han ikke havde favoriseret nogen kirkelig retning eller taget kirkepolitiske hensyn¹, at han i et par tilfælde havde taget politiske hensyn er noget andet. Dertil skal der her gøres en tilføjelse om hovedstadens forhold, hvis særlige træk fortjener at fremhæves, de fik siden kirkepolitisk betydning. Hvad her nævnes om Kbh. mærkedes vel også i de største købstæder.

Scavenius' praksis ved præsteudnævnelser var navnlig undersøgt ved grundtvigske præster, en stor del var jo politisk aktive mod regeringen Estrup, men egentlig også overfor præster fra Indre Mission, som var på vej til at tage teten i folkekirken, men det var folk som holdt sig fra politik. Hovedstadens forhold lå længe udenfor begge parter interessesfære. Bondestandens folkelige og kirkelige rejsning optog de grundtvigske, og Indre Missions præster vendte tilbage til de landsbyer, hvorfra de var kommet. Det sidste ændredes først i 1890'erne, hvor Kirkefondet hentede præster ind til sine kirker, som havde en klar vækkelsesforkyndelse dvs. var missionske.

Foruden Københavns stærke vækst i forrige århundrede kom særlige faktorer i byen. Her eller i dens nærhed boede kongen. Christian IX var af sin præst, den principfaste H.L. Martensen, indtil 1884 Sjællands biskop, manuduceret i, at han var kirkens herre, dens øverste biskop. Det havde grundloven ikke lavet om på. Kongen vidste det godt nok, men den jævnt begavede konge² vovede ikke at følge sin biskop ud i ekstremiteter som af egen magtfuldkommenhed at nedsætte et kirkeråd til at varetage kirkens forhold, indtil kirkens forfatning blev ordnet³. Hvad kongen dristede sig til var at få præster udnævnt, hvor han boede i Kbh. eller på slottene i byens nærhed⁴, og hvor han mente sig berettiget til at gribe ind bla. som forsvarets øverste chef. Hvad han yndede var kultiverede moderate høj-

kirkelige præster, slet ikke grundtvigske, måske nok mådeholdne missionsfolk⁵.

Martensen havde sine favoritter af samme kirkelige observans som han selv og som han også med videnskabelig fortid, det var især domprovst L. Gude og kst. præst Johs. Kok, Kastelskirken som han overfor Scavenius ikke fik held til at forcere frem til henholdsvis Sjællands biskop og Holmens provst, siden også A.S. Poulsen, Gudes svigersøn, som han lettere fik kongen til at gøre til præst ved Slotskirken.

Martensen fandt, at kultusministrene blev ham pånødte, de 2 sidste han fik med at gøre, Fischer 1875-80 og derefter Scavenius var de værste. Allerede den første kaldte han hensynsløs og herskesyg. I sine breve skrev han, at Fischer var principløs bortset fra det princip om at holde på "Vilkaarligheden og Magten"⁶. Sidst i 1880 fik bispnen besøg af Fischer og Martensen skriver, at han gav den afgæede minister besked: Skønt staten skulle understøtte folkekirken, så støttede den også Georg Brandes. Fischer svarede, at kommer denne med udfald mod kristendommen, så var han imod at fortsætte den støtte. Så fik Fischer at høre for sine "absolutistiske og vilkaarlige Embedsbesættelser" som var han overbiskop og ikke en "Statsminister", der havde at holde sig til bispernes indstillinger. Fischer svarede, at han nu der havde "Ansaret, men bekendte, at han vistnok havde Lyst til at regjere". Mødet foregik i ro og sagtomdighed og de to skiltes i venskabelighed, betroede Martensen sin nære kollega i Århus G.P. Brammer. De andre bisper så mildt til Fischer⁷.

Med Scavenius fik Martensen det ikke bedre. Han havde en "aldeles utaalelig Selvraadighed"⁸. Det sagde han ligeud til 2 grundtvigske, som opsøgte ham 12/2 1883 for at bevæge ham til lempelser i kirkelige bestemmelser, så en sprængning af folkekirken på Mors og måske andre steder kunne undgås. Biskoppen stod ubøjeelig overfor Vilh. Birkedal og V.J. Hoff, moderate folk - og dog så han en mulighed: "Skaf mig et Bispeaad!... saa skal jeg skaffe Dem hos Kongen større Friheder" end tænkeligt. De fremmødte mente ikke, at de her kunne udrette noget, men bispnen fortsatte, jo "Tal for det, arbejd for det. Kirken maa have en Forfatning, men det skal ikke være en af disse Synodal-forfatninger ... men et Bispeaad, hvis Magt udgaar fra Kongen". I mine 30 år som biskop har man sendt "mig den ene Kultusminister værre end den anden, dog ingen som de sidste!". Ingen var mere isoleret end han, som intet formåede. Vel var kongen ham en "god Mand", viste ham velvilje og tillid, men han kunne "Intet udrette hos ham". Derved blev det møde⁹. -

Men her har vi fået skildret kongen som kirkens overherre og hans forhold til sin konfessionarius, kirkens primas og dennes manglende indflydelse for at fremme en ret kirkelig forfatning givet af kongen og da friere stillet overfor kirkeministrene, og derfor var et af ministeren nedsat råd en ringere løsning.

Dernæst et par principielle bemærkninger om de, der blev præster i Kbh. - og deres gerning. Senere belyses forholdene ud fra ansættelser i de københavnske sogne og sidst omtales deres lønforhold. Der forudsattes noget særligt for at blive præst i Kbh. 1849 visiterede biskop Mynster i Nestelsø og sagde til præsten B.J. Fog, at en så alsidig dannet mand ikke hørte hjemme på landet, men i hovedstaden¹⁰. - Altså til Kbh. skulle der mere dannelse til, teologisk og almindelig dannelse. -

I tiden som behandles her kæmpede de højkirkelige eller om man vil med Steins ord "den gamle Folkekirkes Mænd"¹¹ indædt for at bevare deres indflydelse på de højere poster. En af dem, kgl. konfessionarius J. Paulli skrev til ånds-frænden sognepræst Peter Scharling, Randers 28/4 1886: Han kom nok på egne vegne, men havde bag sig flere kolleger. Det betød meget, at der udefra kom nye præster til staden. Med sin begavelse som prædikant, sin teol. dannelse og hele færd samlede Scharling alles tillid. Med evnen til at repræsentere var han selvskreven som hovedstadspræst og til en fremskudt post. Det at præsterne havde for meget at gøre gjaldt især forstæderne, ellers var det extra arbejde fx at have med Kbh.s indre Mission at gøre. Provsteforretningerne ved Holmens kirke var ikke overanstrengende, kateketen kan besørge en mængde ministerialia¹². Yderligere var det gammel skik, at klokkeren ved kirken gør "en Mængde af Arbejdet ved Kirkebøgerne, saa bliver der god Tid til Studier". Vist skal der gøres besøg i hjemmene, det hører gerningen til, men det skal en nidkær præst også i provinsen. Her kommer man sjældnere til de enkelte, men der stilles heller ikke store fordringer¹³. - Jo, Scharling hørte til i hovedstaden. -

Lad være at dermed var de fleste hovedstadspræsters arbejde ikke skildret, heller ikke i Vor Frue sogn. Fra 1866 var der i Vor Frelsers sogn en understøttelsesforening og fra 1869 en plejeforening, og det greb om sig. 1876 formulerede H. Stein et program for indre Mission i en storby: Tro, virksom i kærlighed. Når ondskabens venner slutter sig sammen, så er det på høje tid overfor "Djævelens Socialisme" at sætte "vor Herres Socialisme". Når det koger og gærer i masserne er den eneste lægedom "Kjærlighedens Evangelium, fremstillet baade i Ord og Gjerning"¹⁴. Da Stein 1880 blev sognepræst på

Vesterbro, søgte han i sit sogn at føre sit program ud i livet med held. - 1886 drøftede et stort kirkemøde "Arbejdet for de vantro Masser i Hovedstaden". Sognepræst G. Schepelern indledte: Der er også i de velhavende klasser et åndeligt proletariat med fritænkere, nydelsessyge og ligegyldighed. Men liberalisme og kapitalisme har skabt en stærk agitation, ikke for "at skaffe den arbejdende Klasse nogen Forbedring", men for at omstyrte samfundet og bygge en socialistisk stat. Bag al løgnagtighed er det sandt, at et stort socialt spørgsmål må løses, ikke blot retfærdigt, men kærligt og højsindet. Kirkelig fattigpleje kan ikke afløse statens fattigvæsen, men bør tages op i alle hovedstadens sogne. Timelig hjælp alene gør det ikke, men også personlig deltagelse, så de fattige mærker, at der er hjerter, der slår for dem. Troende kristne må i hjemmene følge de kirkelige handlinger op¹⁵. Det førte til indsats i mange sogne og et fælles arbejdscenter for byen.

1880 havde Skat Rørdam som ny præst i byen skrevet om arbejdet ret tilfreds: Herinde står man egl. ikke i kirkelig forbindelse med andre end dem, der frivillig slutter sig til en. Alle præster her er jo egl. frimenighedspræster¹⁶. Men det er næppe helt forskønnelse, når hans hustru siden skrev: "Han holdt paa, at naar Sognefolkene skulde have med Kirken at gøre, skulde de først henvende sig til Sognepræsten; det skulde ikke være et Forretningsforhold paa et Klokkekonto ... Han tog sig ogsaa for i Begyndelsen at gaa sit Sogn igennem, ligesom naar en Præst kommer til et Landsogn" gik han fra hus til hus. Opgaven førte han dog ikke til "Ende; den var i Virkeligheden uoverkommelig", og kolleger mistydede, som ville han vinde folk og deres vederlag ved kirkelige handlinger¹⁷.

Da Rørdam 1895 blev Sjællands biskop gjorde han en erfaring om sin forgænger, biskop Fog: Han var en god mand og havde rigtig god vilje til at røgte sin bispegering på bedste måde. Det vidner i arkivet mangfoldige erklæringer om, hvor han lagde et langt alvorligere arbejde ind i end Martensen, der syntes for en stor del at lade sin amanuensis besørge sagerne¹⁸. - Det er rigtigt. Martensen påtegnede ansøgninger kort og oftest med standardsætninger, mens Fog udførligt begrundede hvilke hensyn der burde tages til sogn og præster. Fog havde selv avanceret i staden i 24 år, mens Martensen blev biskop efter år som professor. Undervejs havde Fog set mange unge præster som dårligt lønnede kateketer søge mangfoldige gange, og dertil kom at en del teologer begyndte som lærere i Kbh., bl.a. fordi de var bedre lønnede. Her var nok til at konkurrere om de ledige embeder med ansøgere fra provinsen.

Men nu til praksis som den udfoldede sig ved de enkelte embedsbesættelser. Der begyndes med en ansøger fra landet til embedet som sognepræst ved *Trinitatis kirke*.

Det søgte sognepræst Th. Skat Rørdam 28/5 78, som brændpunkt i det åndelige liv trak hovedstaden¹⁹. Til sin anbefaling fra provsten tilføjede bispem: Ansøgeren er velbegavet og kundskabsrig, hans gerning fortjener al agtelse, så han anbefales til Majestættens nåde. Det betød reelt ingen befordring her! Nok en grundtvigianer søgte, den 61-årige C.E.A. Christiani, sognepræst i Nysted siden 1871. Efter gængse regler talte alt for ham, da biskop Monrad bevidnede hans evne til at samle folk i kirken, og al hans utrættelige virksomhed gjorde ham i høj grad egnet til et embede i hovedstaden. Flere ansøgere var der ikke end også den residerende kapellan, andre havde vel regnet med advancement for G. Schepelern, ansat ved kirken siden 1869. Ham blev det også.

Stiftsprovst Rothe havde påtegnet Schepelerns ansøgning: En alvorlig, nidkær og virksom præst, som med fortrinlige evner som prædikant samler en overordentlig talrig "Tilhørerkreds omkring sig". Martensen skrev: Med sine ualmindelige gaver på prædikestolen vandt ansøgeren påskønnelse i vide kredse. For at bevare ham i hovedstaden anbefalede M. Schepelern på det bedste til Majestættens nåde. - Når der var nogen praksis for at lade præster ved en kirke rykke op ved ledighed og Christianis alder og uerfarenhed i hovedstaden taget i betragtning må det erkendes, at her ikke blev handlet usagligt af Fischer. At Schepelern 1869 havde været præst på lejren ved Hald må også have gjort kongen fortrolig med den udnævnelse.

Ny kapellan blev uden større konkurrence Ferd. Jensen²⁰, der 1873-78 havde været ordineret kateket ved Skt. Johannes kirke. Forestillinger citerer stiftsprovst Rothe for at udtale, at Jensen dér havde øvet en smuk gejstlig virksomhed med varme og nidkærhed, samt med besindighed og venlighed, og han har samlet en anseelig tilhørerkreds omkring sig og er egnet til ansættelse. Martensen var mere behersket, han anbefaler ansøgeren til "Deres Majestæts Naade". - Jensen søgte 1885 og 1890 tilsvarende stillinger ved 2 andre kirker i byen, uden held endog ved Skt. Johannes kirke.

1885 oplyste Ferd. Jensen selv, at han som kateket havde mødt sympati og tilslutning (det blev næste gang til betydelig tilslutning) og i Trinitatis sogn tilfredsstiller han "i alt Fald en Del af Sognets Beboere". Rothe gentager og tilføjer at dem han samler er "nærmest af den grundtvigske Retning". Rothe anbefaler kort ansøgeren til

Majestætens nåde. Der skulle en anden til. 1895 dristede Ferd. Jensen sig til at søge at blive sognepræst ved Helligåndskirken. Den nye stiftsprovst J. Paulli bevidnede, at han med megen trofasthed havde arbejdet i 16 år i sognet og samlet "en ret betydelig Kreds", mest af "Mellemklassen og Smaakaarsfolk". Der var stadig godt kirkebesøg, hans jævne forkyndelse opbyggede ikke få. Men embedet fordrede en mand med særlige evner til at kalde og drage mennesker. Findes han ikke, så mente Paulli, at ansøgeren kunne gøre god fyldest. Fog fandt dette rammende og tilføjede flere ret pæne ord om Ferd. Jensen. Der blev det ikke til advancement, men samme år rykkede han op som sognepræst ved Trinitatis kirke.

Embedet som sognepræst ved *Garnisons kirke* blev ledigt og 30/8 1879 søgte Rørdam. Han nævnte bl.a. at han to gange var forbigået af yngre ansøgere, men håbede at hans hidtidige vidnesbyrd her kunne tjene som anbefaling. Provsten var stærkt positiv, Rothe gentog i bispens fravær Martensens påtegning året før. Udnævnt blev V.C. Schousboe, kirkens kapellan siden 1875²¹. Provst Fog skrev om ham, at han var særdeles anbefalingsværdig, samlede "en talrig Tilhørerkreds" og var en mand med grundige kundskaber og teologisk dannelse. Hertil sluttede Martensen sig ganske, for at anbefale på det bedste. (Altså ikke til dette embede!). Forestillinger tilføjer, at civile som militære havde andraget om, at Schousboe blev sognepræst. (Han havde været feltpræst på lejren ved Hald 1870-74). Ham ville kongen have, men Martensen havde sin mand, Johs. Kok. Derom expectorede bispens sig udførligere for kongen om "flere Ting, Kirkens Forfatning og Summeepiskopatet betræffende"²². De blev ikke enige, kongen fastholdt Schousboe og ham blev det.

Garnisonskirkens nye residerende kapellan blev blandt 10 ansøgere S.C. Sørensen, kapellan i Nyborg. Han gik trods mindre anciennitet uden om nogle andre, men havde de fineste anbefalinger, biskop Engelstoft skrev: Hans virke er meget påskønnet og han hører til de velbegavede og kristeligt beåndede unge præster. Han anbefales til enhver befordring. Ikke noget vidnede om at her fik hovedstaden en af sine få fremtrædende missionsmænd på den tid.

1888 drog Schousboe til Aalborg som biskop. Sørensen søgte embedet sammen med stiftsprovst H. Sørensen, Århus, P. Scharling, Randers, begge en halv snes år ældre end Sørensen, samt provst Th. Levinsen, Frederikshavn. Som Holmens provst anførte Rørdam: Sørensen samler en stor og stadig kreds med sin varme og indtrængende forkyndelse, han er en alvorlig og nidkær præst, der bruger sine bedste kræfter for Guds rige. Derfor anbefalede Rørdam ham på det

bedste til embedet. Fog gentog noget og tilføjede: Han har vundet og vedligeholdt megen påskønnelse og samler en talrig skare af høj og lav. Fog havde kun hørt godt om hans kristelige alvor, dygtighed og nidkærhed. - Scharling forhørte sig i ministeriet hos Jonquières. Han svarede 17/7, lige kommet fra ministeren: Denne fandt, at De var nærmest til embedet, men antog at kongen vilde fastholde sit ønske om Sørensen. Fastholdt Kongen ønsket "vil han næppe gjøre nogen Modstand. Jeg antager", at Sørensen får embedet²³. Sådan gik det.

22 søgte det ledige kapellani. Det blev et springavancement, af de 13 med laud tilsidesattes karakterer, alder og anciennitet, omend forskellene ikke var store. Det blev H.M. Fenger²⁴ med licentiatgrad, af Rørdam kaldt en mere end almindelig nidkær og dygtig præst, som samlede en meget stor tilhørerkreds, hvorfor han på det varmeste anbefalede til dette embede, mindre anstrengende end Christianshavn med sine mange fattige. Fog anbefalede ligeså varmt.

Rørdam lod sig snart igen friste af hovedstaden. 27/2 1879 skrev han til den grundtvigske Fr. Barfod, medlem af komiteen for Skt. Mattæus kirkes opførelse. Han og Rørdams moder havde ved et selskab talt om, hvorvidt Rørdam søgte embede ved kirken, der snart blev færdig. I den anledning skrev Rørdam til Barfod. Helst ønskede han at komme til universitetet, men det var udsigtsløst. Så hvis han fik en opfordring, så han kunne regne med komiteens indstilling til embedet, så ville han søge. C. Hall var formand for komiteen og var før gået i breschen for Rørdam tillige var han en af Barfods nærmeste venner. Der var muligheder, indtil sygdom i oktober slog Hall ud, så han også måtte opgive formandsposten for kirkekomiteen²⁵.

1880 blev sognepræsteembedet ved *Helligåndskirken* ledigt. Martensen, som følte at Kok var utilbørligt tilsidesat ved Garnisons kirke, ønskede at Kok søgte her, så der blev rådet bod på det. Det gjorde Kok ikke. Men Rørdam søgte sammen med Christiani, Nysted og kirkens kapellan L.H. Schmidt, ved kirken siden 1876 og præst i Kbh. i 22 år. - De få ansøgere kan tages som udtryk for, at kolleger ventede, at han fik embedet. Rothe anbefalede Schmidt, flere skrifter vidnede om grundig dannelse, han samlede en betydelig kreds af den dannede klasse. Martensen anbefalede den velbegavede præst, der længe havde tjent med alvor og nidkærhed. Han var værdig til Majestætens nåde. - En adresse til hans fordel havde over 1000 underskrifter.

Den ældste, Christiani anbefalede Monrad sådan: Han står ikke tilbage for nogen af hovedstadens præster i sand kristelig veltalenhed. Hans utrættelige virksomhed og hele personlighed egner sig mere for hovedstaden end for en småkøbstad. Han blev da anbefalet på det bedste. Christiani var født 1817, Schmidt 1820 og Rørdam 1832. Da præstekaldslisten for en gangs skyld angiver ansøgernes indtægter kan vi konstatere, at mht. løn var Rørdam bagefter: Lønningerne var henholdsvis 7.702, 9.018 og 4.806 kr. Har dette talt for Fischer, der endnu var minister, eller talte Rørdams akademiske meritter?²⁶

Eller var det de mange engagerede, vennen professor Fredrik Nielsen, som ved Universitetet havde fået sit ønske opfyldt, der søgte at vinde kirkens patron, den formående borgmester H.N. Hansen for Rørdam, i Lyngby talte Peter Rørdam hans sag for enkedronningen. Rørdam blev udnævnt.

Efter indsættelsen skrev Martensen 24/5 til vennen biskop Brammer: Såvidt jeg hørte, var det "sund og kristelig Tale". Taktløst takkede Rørdam ikke stiftsprovsten for en smuk indsættelsestale og hilste heller ikke på sine medtjenere ved kirken. Han takkede kun "dem, der havde bidraget til denne hans Ansættelse". - Nationaltidende 7/5: Tak til "dem, der havde ønsket Taleren kaldet" og Dagens Nyheder 8/5: til "dem i Menigheden, der havde ønsket ham til Præst". Ingen navne nævnes. - 26/6 fortsatte Martensen efter kirkegang hos Rørdam: Det var "et vækkende christeligt Vidnesbyrd og jeg kan vel forestille mig, at det kan tiltale mange"^{26A}. Men om det formelle, disposition og artikulation kom indvendinger, derom siden.

1886 fik Rørdam bedre embede andetsteds, Schmidt søgte igen sognepræsteembedet ved sin kirke, 66 år gammel. Af 4 andre ansøgere fra provinsen var 2 grundtvigske sognepræster, Fr. Jungersen, Vig der nok ved skarp kritik af regeringen havde forskertset sine muligheder og den moderate grundtvigianer Th. Elmquist. Schmidt fik embedet, af Rothe anbefalet som i 1880, Fog kaldte ham en velbegavet prædikant og nidkær og samvittighedsfuld præst, der har tjent 28 år i Kbh²⁷.

Der kom 15 ansøgere til det ledige kapellani, der var jo ingen fra kirken til at være i vejen for dem. 3 var kateketer i Kbh., 3 sad i købstæder, nogle var grundtvigske, Jungersen havde størst anciennitet af alle.

Det blev Edv. Blaumüller, residerende kapellan i Fredensborg siden 1879, intet steds ved denne eller tidligere ansøgninger omtales han som grundtvigsk, men var det. Han var kandidat fra 1876 og

havde ernæret sig som manuduktør og teol. medarbejder ved et dagblad. Provsten påtegnede ansøgningen: B. er en alvorlig og nidkær mand, som forkynnder Evangeliet, fordi han selv tror derpå. Derved og ved sin fremtræden har han "vundet sig mange Venner". Fog kaldte B. som teolog og menneske mere end almindeligt kundskabsrig og dannet, han var en velbegavet prædikant og har vundet megen indgang, hvor han hidtil har virket. Han er særdeles vel skikket til et embede som det søgte. Blaumüller fik embedet og forblev ved kirken fra 1908 som sognepræst. Om sin gerning der udtalte han 1911 til "Vort Land": Ikke få fra menigheden fulgte Rørdam til hans nye kirke, for den aldrende Schmidt og mig var det vanskelige dage.

Vi har været på vej nogle gange til *Holmens kirke*, hvorfra Fog blev biskop i Aarhus 1881. Der skulle vælges en ny Holmens provst. Ved kirken var L.A. Warburg siden 1857 rykket op fra 2. til 1. residerende kapellan. Fog anbefalede ud fra 25 års samvirke med W. ham for hans aldrig svigtende iver og utrættelige nidkærhed i embedet som ved enhver lejlighed i kirkens gerning. Han havde vundet stor hengivenhed og hjertelig tilslutning i menigheden. Hans trofasthed i de mange år fortjente påskønnelse. W.s utrættelighed fik stiftsprovst Rothe til at bifalde Fogs "faderlige anerkjendende Vidnesbyrd". De meddelte hæderlige vidnesbyrd tilsluttede Martensen sig.

Men Martensen ville have Johs. Kok, siden 1872 kst. præst ved Kastellet. Han var på alder med Warburg. Fog havde givet en anbefaling: Kok samlede en stor mængde tilhørere ved den isolerede kirke, han var en hengiven sjælesørger og havde udgivet værdifulde opbyggelsesskrifter. At meddele det var Fog en kær pligt. Stiftsprovst Rothe glædede sig over, at Kok havde fået virke i Kbh. og som præst havde han vundet et kendt og hæderligt navn, sådan også ved sit forfatterskab. Han var da "vistnok fortrinlig værdig" her. Martensen kaldte Kok en af hovedstadens fortrinligste og bedst begavede prædikanter, tillige en dygtig og nidkær præst. Han har grundig videnskabelig dannelse og flere af hans litterære arbejder har mødt fortjent påskønnelse. Han var særdeles velskikket til det søgte embede.

Scavenius ville udnævne Warburg, men Martensen insisterede på at det skulle være Kok. Det drejede sig om hans nærmeste medhjælp, der også kunne komme til at fungere i hans sted. Så tilbød ministeren bispem, at en præst ved en anden kirke kunne udnævnes til provst. Men det brød med 200 års tradition kunne bispem ikke indlade sig på. Holmens provst blev Warburg^{27A}. - Martensen fandt

end mere, at Kok burde have oprejsning for nok en forbigåelse. 3/9 1882 tildeltes han Majestætens allerhøjeste anerkendelse - "da han samlede en betydelig Menighed om sig" og for sit videnskabelige forfatterskab - titel af professor med rang som professorer i 3. rang-klasse Nr. 9²⁸.

Ny præst som 1. residerende kapellan ved Holmens kirke blev J.H. Petersen. Da Warburg døde 1886 var han ansøger til hans embede, og at han fik det ønskede mange fra sognet. Men kongen havde sin favorit, han tilbød Stein embedet. Stein vaklede. Paulli havde opfordret Scharling til at søge, det undlod han. Foråret 1886 gik Stein til Rørdams, alene fru var hjemme. Hun fik betroet ærinde, en opfordring til Rørdam om at søge Holmens kirke. Det gjorde Stein ikke selv, da han ikke kunne tage sin menighed med fra Vesterbro, men Rørdam kunne tage sin med derover. Rørdam betænkte sig, han ville ikke søge forgæves. Han opsøgte Scavenius, der var lidt knarvorn, Rørdam havde to gange afslået tilbud om bispeembeder og måske kongen stadig håbede på Stein? 16/6 86 skrev Rørdam til Fr. Nielsen: Jeg har søgt "efter at have faaet bestemt Tilsagn om at blive indstillet af Ministeren"²⁹.

P.G. Lindhardt har ikke ganske ret i, at alle akter om den sag er væk i ministeriets arkiv. Forestillinger beretter hovedtræk. 2131 fædre og kvinder havde søgt om at få Johs. Petersen udnævnt. Både stiftsprovst Rothe og Fog anførte, at de ikke anbefalede hans kaldelse. Ministeriet fulgte dem så meget mere som der var "en Ansøger, der i alle Henseender maa siges at være mere kvalificeret". Det var Rørdam, som Rothe havde kaldt en så videnskabelig dannet teolog og dygtig prædikant og en så alvorlig og nidkær præst, at andet vidnesbyrd var unødigt. Fog skrev om en velbegavet og kundskabsrig mand, der vedholdende har samlet en talrig menighed om sig og erhvervet almindelig anerkendelse. Rørdam var både værdig og skikket til det ansøgte embede, Fog anbefalede på det bedste. Ham blev det.

Rørdam opdagede, at opgaverne ved embedet krævede mere end Paulli havde meddelt Scharling, til provstegerningen kom erklæring til ministeriet, dem afkrævede det byens 2 provster foruden biskoppen. Det krævede tid. Først kom dog sognet. Også her oplevede Rørdam som i Helligåndskirken en fuld kirke, "hver Søndag har jeg omtrent 3000 Mennesker i Kirke" mente han.

Herfra er det nærliggende at gå til *Christiansborg Slotskirke*, kongens egen kirke. Martensen erfarede i februar 1883 af Christian IX, at unge J. Steen, der var konstitueret under sygdom, var på tale til

varig ansættelse, det havde overhofmarskal C.L. Løvenskiold næsten overtydet kongen om. Martensen beretter til Gude: "Jeg casse-rede dette absolut og tog selv Initiativet til paa det bedste at anbefale Poulsen. Kongen modtog det med Velvilie" og når A.S. Poulsen, svigersøn til Gude, fremstiller sig for kongen er en god grundvold lagt³⁰. Poulsen har stor lyst og finder ikke de økonomiske vilkår så utilfredsstillende, som ventet. - Martensen beretter i sine erindringer om sin glæde ved at prædike i Slotskirken³¹. - 30/1 1884 fik Fog med lykønskning til Sjællands bispestol brev fra Poulsen, for ham betød bispeskiftet mere end for de fleste andre. Martensen havde foranlediget ham ansat der, og Poulsen havde håbet på hans støtte "ved den forladte og glemte Slotskirke", men sygdom har hindret ham i at prædike en eneste gang, så han stod ikke blot alene ved sin kirke, men også "temmelig ene i Hovedstadens Gejstlighed", for hans stræben efter som prædikant "at blive den Martensenske Retning tro ikke finder Medhold hos de yndede Prædikanter herinde", så lidt som hans videnskabelige sysler harmonerer med den overhåndtagende interesse for indre Missions praktiske opgaver. Biskoppen måtte da forstå, at Poulsen særligt satte sit håb til ham som kommende biskop.

Med Gude døde "den sidste af Martensens betydelige Disciple" erkendte biskop Swane vemodigt i 1895. Kongen havde lovet Gude, at hans svigersøn Poulsen skulle blive hans efterfølger ved Roskilde Domkirke, det løfte kviede kultusministeren sig ved at indfri, det var dog ham der havde ansvaret, men bøjede sig omsider. Stein skrev 18/6 96: Mit håb er, at domprovst Poulsen "kan modnes til en god Sjællands Biskop af den gamle prøvede Skole"³².

Tilbage af præsterne ved byens gamle kirker er kun de, der udnævntes til Citadels eller Kastelskirken, Vor Frelzers kirke og Vor Frue kirke, samt Vartov.

1887 døde Johs. Kok. 12 søgte om at blive præst ved *Kastelskirken*, deraf 5 kateketer. Trods laveste eksamenskarakter og blandt de yngste udnævntes W.F. Lütken, ordineret kateket siden 1877 ved Holmens kirke. Rørdam havde anført: Han varetager sin gerning pålideligt og samvittighedsfuldt og har med sin forkyndelse vundet manges tillid og hengivenhed og samler en fast tilhørerskare. Fog kendte ham fra Holmens kirke og havde anbefalet på det varmeste og mente uden betænkelighed, at Lütken kunne gøre fyldest i det embede³³. Der blev han til 1901.

Ved *Vor Frelzers kirke* var J.C. Holck sognepræst 1880-1898. Men Fenger var 1888 forflyttet til Garnisons kirke efter 8 års fin ind-

sats³⁴. Han blev afløst af biskop Fogs søstersøn P. Bruun Juul Bondo, der blev der i 4 år for at søge til domkirken. Provst Rørdam anførte da: Ansøgeren har ved Vor Frelses kirke ved sin hjertelige og vel overvejede forkyndelse, samt sin elskværdige personlighed "vundet megen Paaskjønnelse og samler en ikke lille Tilhørerkreds". Derfor var Rørdam ikke i tvivl om, at han kunne udfylde sin plads ved Vor Frue kirke. Det gik så til Fog, der erklærede om sin søstersøn, der havde været i hans hus, at han ville henholde sig mest til det faktiske: Ansøgeren var i sin ungdom ved handelen, men følte kald til at komme i kirkens tjeneste og gennemførte studierne på 4 år. Både som kapellan i Holbæk og ved Vor Frelses kirke havde han samlet "talrige Tilhørere om sin Forkyndelse". Han var meget vel skikket til det ansøgte embede. - Så vel kendt fik han embedet³⁵.

I 1892 skulle der da ny mand til. Det blev P.M. Larsen, der kom fra det mindste faste embede, kapellan pro loco siden okt. 1888 for Farum og Værløse, hvor lønnen ikke rakte til hans familie. Han havde søgt et par købstadsemployer året før og anført, at han forud havde arbejdet for Kbh.s indre Mission, særlig gård- og midnatsmissionen. Han tilhørte ikke I.M., men havde også i Farum samarbejdet med den. Sognepræstens ord bar ansøgningen: Larsen har i 3 år vist "i alle Maader... gode Gaver til Præstegjeringen" og havde en særlig evne til "at trænge ind paa og vinde dem, der endnu ikke er kommet med", og han har tilført de vakte sundhed og besindighed. Han er "vist nok" selv grundtvigsk, men ikke partimand og har i høj grad kunnet vinde missionsfolk³⁶. Han er en flink og dygtig præst og et elskværdigt menneske. Provst og Fog tiltrådte dette, den sidste tilføjede sit vanlige: Alt hvad han havde set hos og erfaret om ansøgeren taler til hans fordel, så det var til at tro, at han egnede sig til det søgte embede. - 1899 deltes Christianshavn, Christians kirke toges i brug, og P.M. Larsen blev sognepræst, da "en meget stor del af Christianshavns Beboere" bad om at få ham. Han fik dog skudsmål om sine 7 år på Christianshavn. Som provst skrev Schepelern om hans gode evner som præst, han taler vækkende og opbyggeligt, har en betydelig arbejdskraft og organisatoriske evner og har fået "stor Indgang blandt Befolkningen". Rørdam nævnte ham som en meget dygtig og samvittighedsfuld præst, der havde "stor Tilslutning", der kan håbes at vare ved. Han er vel kvalificeret.

Ved Vor Frue kirke skete ikke store ændringer, C. Rothe var stiftsprovst til 1892, hvor han afløstes af domkirkens 2. residerende kapellan, Jakob Paulli, kgl. konfessionarius siden 1884. Han afløstes

igen samme år af Juul Bondo. 1. residerende kapellan var 1876-1917 D.C. Prior.

Ved Vartov havde C.J. Brandt efterfulgt Grundtvig 1872 og forblev præst der til sin død sidst i 1889³⁷. Menighedskredsen havde derefter vanskeligt ved at enes om ny præst og forstå, at Scavenius vægrede sig ved at efterkomme ønsket om Fr. Jungersen. Provst Rørdam sagde ved et afgørende møde, at han vidste sikkert fra "en Mand ... mødt paa Gaden", at Jungersen ikke blev udnævnt (dvs. vidste det enten fra Scavenius eller Jonquières) og han fik J.H. Monrad til at søge. En del af menigheden holdt fast ved Jungersen og dannede med ham som præst Københavns Valgmenighed 1890. Monrad søgte og blev udnævnt som præst "for de gamle kællinger" og hvem der ellers søgte ham. 1894 fristede Tietgen og den nye Marmorkirke Monrad. Han og en del af menigheden gik dertil. Den del der blev ved Vartov søgte om at få V.J. Hoff ansat (234 underskrev fra stiftelsen, som her inddroges for første gang, og 211 fra den frie menighed), og ham blev det.

P. Scharling kom aldrig til Kbh. som præst. Holmens kirke havde han ikke søgt 1886 og Garnisons fik han ikke 1888. 1894 var han fristet af Vartov og forhørte sig hos Skat Rørdam. Han svarede 18/9, at han fandt Vartov egnet som retrætepost for en vel tjent præst på hans gamle dage (S. var 62 år). En præst fra Kbh. kunne temmelig let få - eller bevare - menighedskredsen udenfor hospitalslemmerne og kunne være glad derved og kredsen kunne yde ham åndelig tilførsel. For en udefra ville det være vanskeligere, for her er så mange, som har noget på hjerte og kan sige det på sømmelig vis og som kan finde og vinde en menighedskreds. Ikke få "virkelig gode Kristne" foretrækker det lille kirkerum, hvor man kan kende hinanden. Længere må den, der kommer, vente på en indtægt ud over det embedsmæssige. Den faste løn er 4.000 kr., en stor indtægt i Kbh., kun 4-5 embeder har større fast indtægt.

I øvrigt kunne Rørdam kun sige lidt, med forsæt holdt han sig udenfor [belært af erfaringer fra 1890?] og fordi hans svigersøn, Clausen i Aalborg søgte (han havde været Brandts personlige kapellan og var udnævnt 1889), det er at spille papir. For valgmenighedspræst V.J. Hoff [der som den første var på tale 1890] søger og Vartovkredsen har henvendt til sig til ministeren, hans svar var Rørdam aldeles ubekendt, men har næppe været bestemt så havde han hørt det. - Scharling blev i Randers til 1907.

1861 indviedes *Skt. Johannes kirke* på Nørrebro, den første kirke i

byen i næsten to århundreder. Byen bredte sig hastigt på "broerne". Kirkens præst til 1879 blev Rudolf Frimodt, præstevalget var tilstået komiteen for kirkens opførelse. Den praksis fortsatte siden.

Frimodt evnede at samle en stor og aktiv menighed. Med ham i spidsen blev der taget initiativ til 2 kirkebyggerier, for at få det voksende sogn delt. Allerede året efter fik Frimodt en kateket A. Rindom, der siden blev residerende kapellan. Efter Frimodts død 1879 blev han sognepræst, en flittig præst i sognet men uden Frimodts karisma. Der skulle så vælges kapellan, det blev af 9 ansøgere V.L. Larsen, mens Rindom kun havde haft en medansøger. 1885 søgte Larsen derfra, arbejdet var ham for byrdefuldt³⁸.

Nu søgte 11 det ledige embede, yngst var kirkens kateket, G. Evers, næst yngst Jul. Steen, der efter vikariatet ved Slotskirken igen var kateket ved Mattæuskirken m.m. Af ansøgerne kom 5 fra landet, 6 fra Kbh. eller købstæder. En "stor Del af Menigheden" anbefalede i en adresse Evers, en "mindre Kreds af nogle agtede" medlemmer anbefalede Steen og han havde mange fortalere højere på strå.

Forestillinger giver motiveringer for udfaldet: Rindom, Rothe og Fog påskønnede Evers, som havde vist iver og nidkærhed i gerningen, også med at tage sig af de fattige, men han manglede modenhed til det ansvarsfulde embede. Alle vidnesbyrd talte for Steen. Stein skrev, at han var særlig skikket til embedet, han var dygtig, trofast og havde fået god indgang i menigheden. Han havde naturlige gaver til at prædike med både kraft og besindighed og havde i voksende grad vist "Naadegave til at drage Almuen og tale den til Hjerte", så han passede til sognet med de mange arbejdere. Rothe var enig heri, nævnte hans kraftige måde at prædike på og utrættelige arbejdsomhed, og at han var sjældent begavet til at "vinde Menigmand". Fog stadfæstede de vidnesbyrd. I indstillingen til kongen tilføjede ministeriet, at der vel var ældre, godt anbefalede ansøgere; men den heldigste besættelse var af stor vigtighed, så sædvanlige forhold måtte fraviges i et sogn med "en frodig Jordbund for socialistisk Bevægelse"³⁹. Steen har særlige evner det viser hans vidnesbyrd, så han bør foretrækkes, og det blev han⁴⁰.

Den næste kirke på Nørrebro blev *Skt. Stefans kirke* fra 1874. Frimodts komite fik dr. Rudolf Volf valgt. Han virkede støt i kirke og sogn. Kirken, med 1200 pladser, hvoraf 500 kunne sidde ned, oplevede Volf blev fuld i de par år H.M. Fenger var kateket der. Han afløstes af K.E. Petersen i den stilling og 1887-1900 blev han residerende kapellan. Volf flyttede 1899 til St. Heddinge for som stiftsprovst at aflaste biskoppen. Han havde afløst Stein som formand for

Københavns indre Mission 1886.

Efter et trælsomt arbejde siden 1858 fik en komite med Rothe som formand 1877 indviet *Skt. Pauls kirke* i den indre by⁴¹. Her var plads til 1600, de færreste kunne få siddepladser. Egne præster havde hidtil betjent et udskilt Ndr. distrikt i Trinitatis kirke. I distriktet havde Jens Nielsen været som sognepræst i årene 1858-83, og haft faste kapellaner, fra 1869-73 Schepelern, der afløstes af Chr. Møller, en besindig grundtvigianer og en mand som kunne samarbejde med andre om mange aktiviteter. Han blev der i 18 år⁴².

Forud havde Møller været kapellan i Ringsted og sidst i 1882 kom der fra oplandet der en indtrængende opfordring til Møller om at søge embede der. Han søgte og Jens Nielsen skrev, at han i Skt. Pauls ville efterlade sig et stort savn, hans beåndede prædikener og kærlige sjælesorg havde virket til stadig øget velsignelse. Provst og bisp skrev om god indgang i menigheden, Møller var pålidelig og en tro mand, men sad i trykkende kår. Det videre blev forhindret af, at sognepræsteembedet blev ledigt tidligt i 1883, Møller blev eneste ansøger! Martensen medgav, at han var en begavet, dygtig og trofast mand, som han anbefalede til det søgte embede.

Det ledige kapellani søgte 5, yngst var kirkens kateket G. Rosenberg. Møller anbefalede ham som en besindig, fordringsløs og venlig mand, der i menigheden havde vundet godt lov. Det billigede provst og biskop og Rosenberg udnævntes. Men 1891 fandt Chr. Møller, at han måtte søge overkommelige og bedre kår i Gamborg på Vestfyn. Rosenberg søgte det ledige embede, og en adresse for ham medfulgte. Både Rørdam og Fog frarådede, hans kvalifikationer svarede ikke til embedets store krav. 1893 fik Rosenberg det første af 2 embeder på landet ialt i 24 år. I stedet kom sognepræst Th. Schiøler som måtte foretrækkes forud for kirkens yngre kateket. Flere søgte ikke!

Af 12 ansøgere om at blive sognepræst i Skt. Pauls sogn (1 kateket i Kbh., 5 præster i købstæder og 5 på landet) blev det H.H.H. Lützhøft, som ministeriet fandt bedst egned. Han havde i 5 år været personel kapellan i Assens og Kjærum og var 1887 blevet sognepræst i det udskilte landsogn. Han tegner til at blive en flink og dygtig præst, forkynner sundt og godt og har et vindende væsen, skrev provsten, nok af samme observans som også biskop Stein. Denne anbefalede varmt L. for godt og dygtigt arbejde. Hans prædiken er sund og god, omend ikke fremragende. Han har både iver og besindighed, samt et vindende væsen. Han følger flittigt med på alle kirkelivets områder og er en videnskabelig begavelse, som vil tilføre

Kbh.s præstestand et dygtigt, elskværdigt og åndelig sundt element⁴³. Han blev i sognet i over 10 år og avancerede til stiftsprovst i Odense 1904.

Vi får dog følge Chr. Møller lidt, 1895 søgte han at blive stiftsprovst i Odense, men efter en samtale med Stein trak han ansøgningen tilbage. Mildnet har bispnen nok meddelt noget af, hvad han havde påført ansøgningen: Der var i Odense flere dygtige og yndede prædikanter. Under vikariater, når Stein var på embedsrejse, var administrativ erfaring fx som provst nødvendig⁴⁴. - 1896 blev Møller sognepræst i Slagelse og som næstformand i det grundtvigske Kirkeligt Samfund af 1898 i 1905 biskop i Aalborg.

1878 blev *Skt. Jakobs kirke* indviet og Frimodts komite fik den sognepræst som Frimodt ønskede, Peter Krag, en såre arbejdsom præst, der tog en del af kirkegængerne med fra Skt. Johannes kirke efter Frimodts død. Kirken kunne rumme 1400, de 800 kunne sidde ned. Krag havde kræfter og tog fat. Sammen med bla. Kirkesagens Venner skabtes et stort menighedsarbejde. Professor E. Geismar skrev 1926: "Jeg tror ikke, at jeg nogen Søndag har faaet en Siddeplads"⁴⁵. I biografien af Krag mindes de unge kateketer, ikke de fast ansatte kapellaner G.C.L. Swendsen fra 1885 til sin død 1889 og J. Hviid-Nielsen i 10 år fra 1890. De har stået i skyggen⁴⁶. Ministeriet begrundede udnævnelsen af den sidste, som ellers stod tilbage for nr. 1 både mht. eksamenskarakter og anciennitet, med biskop Fogs anbefaling. Da han indsendte samtlige ansøgninger fra sit stift udpegede han udtrykkelig Hviid-Nielsen som "den rette Mand, hvis milde Retning det vilde være tjenligt at faa repræsenteret i Sct. Jacobs Sogn". Hans personlighed borgede for et godt samarbejde med "den nidkjære Sognepræst"⁴⁷. Krag blev ved kirken til 1903, Hviid-Nielsen til 1900, hvor han fik en tilsvarende stilling ved Garnisons kirke.

Sidst i 1880 indviedes *Skt. Mattæus kirke* med plads til 1200-1400. Tidligere på året havde kirkekomiteen ved sin fungerende formand generalauditor Jetsmark (Hall havde længe været syg⁴⁸) ansøgt om, at embederne måtte blive betroet H. Stein og J.J. Mohr. Med biskop Fogs fulde billigelse indstillede ministeriet til kongen, at de 2 i henhold til praksis og biskoppens ytring udnævntes uden forudgående opslag. Steins hæderligere personlighed og fortjenstlige virksomhed var Majestæten bekendt, og Mohr havde allerede "samlet sig en betydelig Tilhørerkreds i det tilkommende nye Sogn".

Stein havde 1876 i sine foredrag "Hvad vil den indre Mission?" om den bevarende, frelsende og lindrende kærlighed overfor "alle Sam-

fundsklasser" givet Vorherres socialisme, større end djævelens, når den i fællesskab blev ydet "baade i Ord og Gerning". I 9 år fyldte Stein den store kirke⁴⁹ og var engageret i den centrale indsats i indre Mission og tillige i opbyggelsen af et stort sognearbejde, som i meget virkeliggjorde 1876-programmet. - Da Engelstoft omsider forlod Fyns bispestol var biskop Fog, kongen og ministeren enige om, at Stein skulle være den nye bisp. Det betroede denne Volf, for at skrive: Jeg er rædsom angst for mig selv og min menighed, men turde ikke sige nej⁵⁰. Christian IX sagde til ham: Når Holmens provsti og Fyns bispestol var tilbudt ham og afslået, vilde han aldrig mere få tilbudt noget. Stein sagde ja, men betingede sig, at han blev hørt om hvem der efter ham blev præst ved Mattæuskirken, og det lovede kongen⁵¹. Stein tænkte her ikke mindst på sognearbejdet.

Der var 3 ansøgere til Steins embede. Udnævnt blev provst Th. Levinsen f. 1851, først kateket ved Trinitatis kirke, og så præst i Frederikshavn, siden 1879 også provst. Han havde der givet stødet til opførelse af en ny kirke. Han havde søgt en del embeder i Kbh. og på Sjælland, hvor han havde hjemme, og hvor der var mulighed for teol. studier. De 2 andre var Mohr og C.V. Gøtzsche, sognepræst i Fredericia siden 1875.

Forestillinger begrunder meget udførligt resultatet, er det påvirket af Stein? Et andragende om at få Mohr udnævnt var begrundet med, at han tit kom i hjemmene og havde en aldrig svigtende kærlighed til de små i samfundet. Hans ansøgning havde Stein påtegnet: Flittig og utrættelig varetager han sit embede, og selv om han ikke samler store skarer, så påskønnes han af mange og har altid mange konfirmander. Uanset de bedste bestræbelser vil det næppe lykkes ham at samle og fastholde de mange medarbejdere i menighedsarbejdet. Rothe havde gode ord om Mohrs betydelige indgang i menigheden og hans ufortrødne arbejde, men måtte tilslutte sig Stein. Fog skrev: De ytringer stemmer med de faktiske forhold. Ministeriet skrev: Det var kongen bekendt, at der var ved kirken "en overordentlig stor Kreds af Tilhørere" og en betydningsfuld og velsignet udvikling af menighedslivet med menighedspleje, plejeforening m.v. Adressen viser, at Mohr har vundet mange, "navnlig et enkelt Lag" af menigheden, men afløse Stein kan han ikke. Fra mænd som har stået Stein nær og støttet hans virksomhed (kongen? kronprinsen?) har ministeriet erfaret, at Mohrs udnævnelse vil være højst beklagelig og hele det liv, som Stein havde samlet og organiseret, vilde hensygne. - Stillingen som residerende kapellan giver "ikke nogen som helst Adkomst til Avancement", så ministeriet frarådede hans udnævnelse.

se.

Ministeriet fandt den yngste ansøger, Levinsen bedst egnet. Hans biskop, Schousboe havde kun fungeret et år, men kaldte L. nidkær og virksom, samvittighedsfyldt søger han at fremme det kristelige liv. Schousboe citerede sin forgænger: En særdeles opbyggelig prædikant og omhyggelig sjælesørger. Han var begavet, tilhørte ikke noget parti (dvs. var ikke grundtvigsk eller tilhørte I.M.) og i ikke ringe grad med videnskabelig sans. Bispnen anbefalede L. til befordring, specielt i en købstad, L. havde mange af de egenskaber, som krævedes der.

Levinson stod langt tilbage for nr. 1, C.V. Gøtzsche (f. 1833). Hans provst havde kaldt ham en af landets mest fremragende præster. Biskop Balslev anførte: Med sin store virksomhed og arbejdsdygtighed samt videnskabelige dannelse var G. meget vel skikket til at fortsætte Steins gerning. Ministeriet foretrak dog Levinson, som var i sin kraftigste alder. Med sine 56 år var G. ikke for gammel, men havde næppe den kraft og spændstighed, som den store menighed krævede, og kunne bevare kræfterne^{51A}. Derfor indstilledes Levinson til udnævnelse.

Samme år blev Mohr landsbypræst på Fyn. Der vil han gøre god fyldest, skrev Stein til Levinson. Der skulle så også ny kapellan til. Her var 18 ansøgere, 5 var kateketer og 2 kapellaner pro loco.

Nr. 1 var A.F. Basse, næstældst og ældst som kandidat. Fra Århus stift kom også nr. 6 Henry Ussing, som biskop Johs. Clausen gav langt den bedste anbefaling. Han havde ikke visiteret hos Basse og gav en lidt bleg anbefaling af ham. Men Ussing kunne ikke være bedre anbefalet. Selv havde Ussing 4/1 90 skrevet, at menighedslivet i hans sogn, Vejlby var så udviklet, at hans samvittighed tillod ham at flytte. Han havde en bestemt følelse af, at det var Guds vilje, at han tilbød sig til arbejde i hovedstaden, skønt betænkelig ved mængden af arbejde i sognet. Han fremlagde sin ansøgning for Majestæten med bøn om at måtte tjene, hvor Herren kunne bruge ham.

Stiftsprovsten anbefalede den meget begavede og velstuderende unge mand, der var en veltalende prædikant og meget flittig og samvittighedsfuld i al sin gerning. Han samler talrige tilhørere i kirken og holder bibellæsninger, søndagsskole og fremmer på anden vis troslivet. Han er en af den "Indre Missions ivrigste Tilhængere"⁵². Johs. Clausen samstemte fuldt ud heri. På visitats havde han med glæde overværet gudstjenesten og set den iver, hvormed U. omslutter sin menighed, og hans interesse for skolens udvikling. Siden har U. kraftigt arbejdet for sin menighed som for livets fremme videre ud.

Hans betydelige kræfter ville efter bispens mening bedre komme til deres ret i en større menighed. Uden betænkning anbefalede Clausen "paa det varmeste ham til det ansøgte Embede".

Ussings noget egenartede ansøgning, det både hvad omtalen af Guds veje og den direkte appel til kongen angår, fortjener at blive uddybet ved hans forudgående 2 ansøgninger, hvis første del efter et vita sluttede med omtale af udlandsrejse og licentiatgraden.

Først havde han 18/3 87 søgt Kastelskirken, ledig efter Johs. Koks død: "Den væsentligste Grund, hvorfor jeg drister mig til at søge ovennævnte Embede, er Ønsket om at komme til at virke i Hovedstaden. Jeg tror, at dette Ønske udspringer ikke af en personlig Lyst, men af et indre Kald, idet jeg fra den Tid, jeg som Candidat arbejdede blandt Kjøbenhavns fattige, altid har følt, at det Ord, jeg havde at bringe, der blev lettest forstaaet og ligesom fandt sin rette Jordbund. Ved Siden heraf virker ogsaa Lysten til at deltage mere aktivt i den theologiske Videnskabelighed, hvortil jeg ogsaa føler en indre Drift".

Dertil kommer økonomiske vanskeligheder. Uden pålæg om det er der for 2-3 år siden bygget "en udmærket Embedsbolig i Sognet, hvorved først Præstens Gjerning i den folkerige By bliver ret mulig". Men det betyder en årlig afgift på ca. 810 kr. og renter og afdrag af indløsningssummen samt udgifter til vedligeholdelse. De dårlige tider giver ringere indtægter, så forudsætningen for min ansøgning om udnævnelse 1882 er væsentligt forandret. Indtægten for at være timelærer ved latinskolen, som gjorde at jeg kunne klare udgifterne er faldet bort⁵³, så det er "mig egentlig ikke vel muligt at subsistere her paa Stedet.

At Menighedens Herre fremdeles maatte kunne bruge mig i sin Gjerning, og hvor Han vil, er min inderlige Bøn; og derunder véd jeg med mig selv, at det skal være mig en Samvittighedssag at tjene min Konge og opfylde de særlige Pligter, som Deres Majestæts Beskikkelse maatte paalægge mig".

Af påtegninger skal kun refereres, at stiftsprovsten slutter med: "Han er en begejstret og meget ivrig Tilhænger af den saakaldte Indre Mission". Biskop Clausen havde været på visitats 1885 og skrev 29/3, at det på Katedralskolen passerede giver grund til betænkelighed.

13/9 1888 gjaldt det det residerende kapellani ved Garnisons kirke, Ussing er her kortfattet: "Aarsagen til, at jeg søger dette Embede, er navnlig den, at jeg føler mig bestemt draget til en Virksomhed i Hovedstaden og mener at burde tilbyde min Tjeneste for det Tilfælde,

at Kirkens Herre maatte have Brug for mig, idet jeg kun ønsker at arbejde der, hvor Han vil det.

Saaledes vover jeg i dybeste Underdanighed at fremlægge min Ansøgning for Deres Majestæt, begjærende i hvilket Embede der maatte blive mig betroet, at tjene min Konge i oprigtig Troskab".

Om Indre Mission sluttede Stiftsprovsten som ved ansøgningen til Mattæuskirken. Clausen var 25/9 88 noget forbeholden: Han slutter sig til stiftsprovstens gode vidnesbyrd og udtaler "Ønske om, at det maatte lykkes Ansøgeren at faa en rigere Virkekreds, end den, som for Tiden er ham anvist, da han ubestridelig sidder inde med Kræfter, som trænger til større Udfoldelse".

Hermed er vi tilbage til ansøgningen 1889 til Mattæuskirken. Efter de almindelige regler stod Basse først til udnævnelse. Provsten omtalte ham som kundskabsrig, en tiltalende og veltalende forkynder. Hans prædikener var fattelige, men det vægtige indhold passer bedre for en menighed "med større Intelligens" end landsbymenigheden. Han vil sikkert være vel skikket til Kbh., der er han født, og vil med hele sin habitus være på rette plads. - Clausen havde ikke været på visitats hos Basse, men skrev at flere stadfæster provstens vidnesbyrd. B. anbefaledes da til "at komme i Betragtning paa det Bedste".

Nu sker der noget uvanligt. "Forestillinger" nævner en senere udtalelse fra biskoppen. [Lidt tilsvarende er sket før, men er da journaliseret i ministerium og bispekontor, det er ikke sket her⁵⁴]. Biskoppen har hørt Basse prædike for sig. Han hørte før til "den grundtvigske Retning, dog ikke i dennes radikal-politiske Side", men drages nu til "den Martensenske Retning"⁵⁵. Da "en fremragende Mand med betydelig Arbeidskraft" søges [ord fra ministeriet til biskoppen eller i opslaget?] anbefaler bispemanden trygt Basse som "en brugbar Kraft til Sct. Matthæus Sogn" eller det også søgte embede i Sundby. Clausen resumerer, at Basse trænger til befordring og "kunne fortjene at ansættes paa det førstnævnte af disse Steder".

På den baggrund udnævnte ministeriet Basse. Bispemanden var klemmt og hans ubehag er indlysende, ikke mindre når vi husker hans anbefaling af Ussing.

Men forinden havde Levinsen følt sig trængt og inddrog Stein. 15/12 svarede denne: Ussing er dygtig, veltalende og flittig, men "ou est la femme?" Søgte han, kom han næppe i betragtning, han er ilde lidt i regeringskredse. 20/1 90 fortsatte Stein: Det afgørende er, at "Enigheden mellem Præsterne" bevares. Derfor frygtede han Us-

sing, han vil i Kbh. - påvirket af hustruen^{55A} - blive bannerfører for hele den radikale retning i kirken og Beck får foden ind på Vesterbro. Menighedsarbejdet vil blive hårdt kritiseret og søgt udleveret til de hellige og spliden kommer i Mattæus sogn. Ingen kan undre sig, hvis De udtaler Deres mening for ministeren. 12/2 skrev Stein igen: Basses kandidatur glædede ham langt fra, Clausen havde skrevet til ham, at Basse havde prædikeret for ham i Århus og han ville virke for hans valg, som han anså for "meget ønskelig". Stein havde straks advaret ham mod, at der kom en grundtvigianer til Vesterbro. Forud havde han hørt fra Jonquières og havde straks svaret, at Ussing var uskikket. Jonquières havde siden meddelt Stein, at Basse med hans åndsretning var lidet sandsynlig, han var da stadig anset for grundtvigianer⁵⁶.

Levinson opsøgte biskop Fog og hørte, at han ikke ville fremme Ussings kaldelse. Af Jonquières hørte han, at Clausens stærke anbefaling gav Ussing nogen udsigt. Men Scavenius beroligede ham: "De kan være ganske rolig, jeg skal ikke indstille U. til det Embede, han maa foreløbig forblive i den Stilling hvor han er ". 17/2 kunne Stein melde fra Jonquières, at Basse bliver udnævnt^{56A}.

Harald Westergaard, der havde tilskyndet Ussing til at søge det embede, havde 30/1 meddelt ham fra ganske paalidelig kilde, at Scavenius havde sagt, at en præst af Indre Mission ikke bliver udnævnt til Mattæus. Dette giver ikke Ussing ret til i sine erindringer fra 1936 (I 72) at skrive, at det var sagt, at han "ikke skulde faa noget Embede i København".

Levinson - og bag ham Stein - kunne have sparet sig mange bekymringer. Scavenius ville "foreløbig" ikke forflytte Ussing, hans meget krasse pjece om "Kirkens Krav" fra 1887 var ikke glemt. Basse var heller ikke nogen rød grundtvigianer, men "martensenianer".

Havde kongen glemt løftet til Stein om at han blev hørt om udnævnelsen af hans efterfølger ved Mattæuskirken eller indfriet det ad omveje? Levinson kom og som residerende kapellan kom ingen kras missionsmand men en "martensenianer". Ham måtte Levinson for en tid⁵⁷ trækkes med, for Levinson forblev ved Matthæuskirken, hvor den martensen'ske stivhed betød, at Basse ikke var velvillig overfor distriktsdelinger og påfølgende afgivelser af ansvar og lønandele til nye præster. For tidligt skrev Stein 5/7 90 til Swane: "Jeg savner ikke Kjøbenhavn, dels fordi Alt gaaer godt med Levinson og Basse, hvad der er mig en stor Glæde".

Sidst i 1889 skulle komiteen, der havde stået for opførelsen af *Hel- lig Kors kirke* indstille, hvem de ønskede som præster. Rothe var formand, med var bla. borgmester H.N. Hansen. De indstillede P.D. la Cour til sognepræst og til kapellan Carl Linnemann, kateket ved Trinitatis kirke siden 1886. Biskop Fog indviede kirken 19/1 90 og glædede sig over, at kirken kom, hvor det var særligt fornødent, blandt folk som må kæmpe hårdt for det daglige fornødne. De trænger til al timelig hjælp og støtte. Vort håb er at det får de, når der kommer en kristelig menighed, mest trænger de dog til, at Jesus Kristus må være malet i deres øjne.

Med i det nye sogn fulgte Bethlehemskirken, med Jul. Ifversen som præst. Den blev filialkirke med Ifversen som præst ved Hellig Kors kirke⁵⁸. Yderligere lå Marthahjemmet i sognet, center for et menighedsarbejde ved Kirkesagens Venner. De havde indsendt en anmodning om at få Friis Hansen som præst og havde protesteret over, at den var ukorrekt behandlet. Volf havde svaret dem 15/11 89, at der i komiteen havde været den fornødne enstemmighed om de 2 nye præster. Protesten var også kommet fra "tilfældige Medarbejdere paa Marthahjemmet og i Indre Mission", ikke fra sognet. 17/11 skrev P.D. Koch til Rothe, at "*Menighedens Ønsker*" var tilsi-desat. De havde ikke fordret, men bedt om at blive hørt. Men hvor findes menigheden i det nye sogn, for ikke få underskrivere havde til det sidste boet i selve sognet. Da Koch for 12 år siden begyndte arbejdet, boede han der, og da han flyttede så han ikke grund til at skifte arbejdsmark. De 50 underskrivere kendte sognet og var agtet der, de var beboernes bindeled til kirken. Mht. at "en Prædikant" ikke var ønsket havde de ment, "at en Præst, som *blot* er Prædikant, intet vil udrette i Sognet" af betydning. - Rothe svarede: De påskønnede underskrivernes nidkærhed i arbejdet for I.M. og glædede sig over, at de blev ved. Komiteen havde overvejet alle ønsker, og Rothe havde modtaget Friis Hansen. Men de mente at have fundet de mest egnede, det havde været en samvittighedsag og en æressag for dem. - Koch påførte svaret til vennernes orientering: Adressen har været fremlagt i komiteen, skriver Rothe og mener det nok selv, men det stemmer ikke med, hvad han forud har sagt⁵⁹.

la Cour havde siden 1883 været enepræst for 12.000 mennesker i Sundby, det havde taget på hans åndelige og legemlige kræfter. Derfor havde han søgt det nye embede og derfor havde provst L. Koch ved tidligere lejlighed anbefalet den gode taler og virksomme mand, som kunne fortjene forflyttelse fra det opslidende arbejde, der løn-nedes tarveligt. Fog omtalte ham som en begavet, dygtig og nidkær

præst. Men 31/3 93 indsendte la Cour ansøgning om embedet i Sorø, for han kunne ikke leve på Nørrebro uden at gøre ny gæld. Hans stilling i det folkerige sogn var også "noget vanskeliggjort ved aandelige Rørelser, som jeg efter min Overbevisning ikke fuldt ud har kunnet slutte mig til, fordi der syntes mig deri at kunne ligge en Fare for en sund besindig folkekirkelig Udvikling"⁶⁰.

Vi har forløbet set fra anden side, hvor man næsten intet havde ventet sig af de 2 nye præster. 17/12 89 havde H.O. Lange skrevet om de nye præster: En komite med 15 medlemmer kan aldrig enes om "nogen fremragende Dygtighed, thi en saadan har i Reglen visse udfordrende Egenskaber"⁶¹.

18/5 90 fortalte Lange videre: Dr. Koch og medarbejderne i søndagsskolen vil oprette et menighedssamfund uden om præsterne, bortset fra Ifversen har de "slet ikke Sans ... for Menighedslivets Betydning". Han ville slutte sig dertil. 1/6 var man enedes om en organisation af foreninger for hedningemission "paa det bibelske Grundlag", hvor der kun optages medlemmer "efter en frivillig, aaben Bekjendelse, der holdes Kirketugt og vælges Ældste". De ville have et forhandlingsmøde med alle medarbejdere og præsterne. Vi har besluttet at lade alle stridspunkter ligge og "give Præsterne Indtryk af, at vi er en Skare, som vil deres Vel og Guds Riges Fremme" (226ff).

Lange bestemte sig til at følge Linnemanns gudstjenester for at se, hvor længe "en Præst kan staa med det frygtelige Ansvar overfor de udødelige Menneskesjæle uden at nævne Kristi Blod og Golgatas Kors". Han skulle nok råbe alarm for ham, selv om han ikke mente at have ret til det. Han turde ikke undlade det aht. de mennesker, L. var præst for. Diplomatsk kom han til Linnemann i juli og betone- de, hvor forskelligt de så på opgaverne. - Medarbejderne fik et møde med præsterne, der fandt det udmærket, men holdt sig fra menighedsplanerne, og vennerne stod modløse og mente ikke, at de kunne handle uden præsterne. Lange gik ikke med, for at kunne bevare fuld frihed overfor præsterne (229ff). 26/10 kunne Lange skrive, at menighedssamfundet var dannet og 3 ældste var valgt. I Johannes' sogn ville J. Steen også søge dannet et menighedssamfund med den fejl, at ingen måtte optages uden at påtage sig et arbejde, og det har de fattige hverken tid og kræfter til og udelukkes så (240f). Vågnede de 2 præster op? 7/2 92 skrev Lange: De har tænkt at gøre en kraftanstrengelse ved at holde 8 missionsmøder i et lille lejet lokale og jeg er opfordret til at hjælpe til. Jeg er i tvivl om jeg går med, jeg vil først stille et par spørgsmål. Der skal forhandles imorgen hos la Cour, og det er første gang at præsterne vil forhandle med Samfun-

dets medlemmer om arbejdet for Guds rige. Jeg vil spørge, hvilke resultater de venter sig af møderne, om mennesker vil omvende sig og lade sig frelse? Indrømmer de det, vil jeg spørge, hvad de vil gøre ved de vakte, om de vil henvise dem til Menighedssamfundet? (266f). 28/2 blev der skrevet: Det er nødvendigt at røre op, så præster og menigheder ikke ganske sover. "Det er ikke just nogen særlig fornøjelig Bestilling at være det urolige Element, der altid kritiserer", men det kan ikke undværes ..." Vore møder på Nordvestvej går regelmæssigt og af dem venter vi stor Velsignelse. la Cour og Linnemann gaa jo med til Møderne, jeg taler sammen med la Cour".

Præster, sogn og menighedssamfund kom til at trækkes med hinanden indtil 1895, hvor la Cour forflyttedes og Ifversen efterfulgte ham, 1896 blev Linnemann præst ved Christiansborg Slotskirke, hvor han blev i 30 år.

Alligevel kom Ussing snart efter til hovedstadsområdet. I Forestillinger godkender ministeriet 15/11 91, at *Jesuskirken* tages i brug som filialkirke til Hvidovre, med egen formue og egen bestyrelse. Brygger Carl Jacobsen havde ønsket, at han og hustruen og deres mandlige efterkommere beholdt ret til at udpege kirkens præster. Men grundlovens §17 siger, at kongen besætter alle embeder, så kunne majestæten ikke binde sine efterfølgere. Men efter de ofre som her var gjort, kunne ministeriet bifalde, at ønsket blev imødekommet i Christian IXs regeringstid⁶². Hvad Ussings udnævnelse angik bifaldt ministeriet det, hans nidkærhed og begavelse erindret. Han blev sognepræst i Hvidovre med bopæl i Valby.

I erindringerne giver Ussing en spinkel begrundelse for udnævnelsen, men forbigår ganske det mere nærliggende, at hans far siden 1887 havde været medlem af Carlsbergfondets direktion og havde formidlet at her blev muligheden⁶³. Ussings venner fulgte spændt sagen. De vidste 29/9 90, at der var kontakt mellem Ussing og "unge Jacobsen". 15/2 og 14/6 91 hørte de modstridende rygter, 11/10 frygtede de, at indflydelsesrige folk hindrede det⁶⁴. Men alle ordninger mellem det mulige og Jacobsens ønsker tog tid. - I erindringerne giver Ussing ikke her Gud æren, men den skal dog højere op end til fastlagt praksis i ministeriet, for det hedder, "da Kongen havde skænket Brygger Jacobsen Indstillingsret til Embedet, var Sagen afgjort" (I 73). Da var Goos minister, ikke Scavenius i hvis tid forarbejdet var gjort.

Men nu det generelle bag de mange enkeltheder:

Også i hovedstaden var avancement efter anciennitet det almindelige, men der forekom afvigelser, hvortil der fandtes mere eller mindre gode grunde, fx da man ikke ville byde beboerne i Skt. Pauls sogn en kras missionsmand, og hellere så en moderat høj Kirkelig - eller muligt utilsigtet protektion eller hensyntagen til biskop Fog, da Juul Bondo blev 2. residerende ved domkirken. Men ellers betød det almindelige, at residerende kapellaner kunne regne med oprykning, når et sognepræstembede blev ledigt. Bla. derfor blev Warburg Holmens provst og Rindom sognepræst ved Skt. Johannes kirke, 2 sli-dere i deres sogne, men ikke store prædikanter.

De levede altså ikke op til den næste regel, at de, der blev foretrukket i Kbh. gerne skulle samle mange tilhørere "om sig". Det var et gennemgående argument i anbefalinger for ansøgere. Det vanskelig-gjorde, at provinspræster fik embeder i Kbh., hvis ikke de kom fra provinsbyer, hvor der kunne samles en del tilhørere. - Men set fra hovedstaden var springet fra provinsen stort. Det er sigende, at da fx Blaumüller 1886 blev kapellan ved Helligåndskirken, havde han foruden egne kvalifikationer den, at han kun kom fra Fredensborg, men de 7 forudgående ansøgere, som han sprang over, alle kom fra fjernere dele af landet, omend 2 dog fra købstæder.

En anden følge var, at når et sognepræsteembede blev ledigt i Kbh. kom der gerne få ansøgere, hvis der var en kapellan som en tænkelig mulighed. Blev han foretrukket kom der til besættelsen af embedet efter ham mange ansøgere udefra, det være sig landsbypræster eller bypræster, men der skulle særlige kvalifikationer til for at de første kom i betragtning.

Kongen kunne uden om alle regler skubbe folk ind, særligt ved de kirker, hvor han kunne siges at have særlig adkomst. Han var afgø-rende, da først Schousboe og så Chr. Sørensen blev sognepræster ved Garnisons kirke. Han prøvede at få Stein ind som Holmens provst. - Martensen kunne stoppe ansøgere, men kunne ikke sætte sine favoritter igennem, Gude blev ikke som ønsket hans efterfølger, det standsede Scavenius⁶⁵, og Johs. Kok avancerede ikke til andet end at blive titulær professor. Fog var smidigere, evnede bedre at se på hvad der var tiltrængt i et sogn og til at få den i hans øjne rette præst dertil. Scavenius fulgte ham gerne.

Hvad kom der så ud af de gængse regler?

J. Steen skriver i erindringerne: I de store sognes tid "forstod man ved en fyldt Kirke, at ikke alene alle Siddepladser var optagne, men Folk stod op, tæt pakkede, i hele Midtergangen, og ved Højtiderne var ogsaa Vaabenhuset helt fyldt". Derfor må præsters oplysninger

om fyldte kirker tages med forbehold, som Steens ord om "den store levende Menighed, det helt fyldte Kirken Søndag efter Søndag", når kirken kunne rumme 1.200 - eller at Jakob Paulli "altid prædikede for en stopfuld" Domkirke⁶⁶ - eller når Rørdam mente, at han jævnligt prædikede for 3.000 i Holmens kirke. Hvem kunne skønne, hvor mange der stod i midtergange?

Rørdam skønnede nok højt, når han kom til, at der almindeligvis var 30.000 i kirke i Kbh. om søndagen. Han spurgte også Otto Møller, om han mente at der kom flere i kirke i det øvrige Danmark? Men både "Politiken" og Kirkens Venner talte op for at vise hvor sløjt det stod til i Kbh., de sidste for videre at vise, at der virkelig måtte handles helt anderledes i Kbh. for kirkens skyld. De nåede til 20.000, måske 25.000 på en søndag⁶⁷.

Scavenius skrev ved en lejlighed til Fr. Nielsen, at Paulli og Stein nok samlede de største menigheder⁶⁸, så når Rørdams, Schepelerns og Steens menigheder lagdes til, må de første 10.000 være langt mere end nået. Også i Garnisons, Skt. Jacobs og Vor Frelzers, i hvert fald i Fengers tid 1880-88 kom der mange, lad så være at optællingen ved Kirkens Venner viste 127 i Skt. Pauls kirke, og at der var 50-160 mennesker i adskillige store kirker.

De store kirkerum med både siddende og stående må have skabt problemer for præster og kirkegængere, for de første om deres stemmer kunne trænge igennem og for de sidste om de kunne høre?

Fog roser i en påtegning af en præsts ansøgning hans tydelige diktion. Stein følte sig ofte trættet af Rørdams "Luntetrav", når han talte ved særlige lejligheder. Stein tilføjede: Men det regnes "til Gode af de Fleste, som ivre mod "gejstlig Veltalenhed"". At Marie Rørdam regnede det ægtefællen til gode, at der ikke var "Spor af Prædiketone, ikke et Gran af det uægte i hans ydre Fremtræden" i kirken, kan ikke undre. Hun fortsatte: Diktionen var maaske nok i sig selv noget monoton, "men blev det aldrig, da hans stærke Bevægelse ... satte Liv i Stemmen". Spændingen mellem det optagne sind og det rolige ydre "virkede overraskende nyt paa Tilhørerne"⁶⁹. - Da kirkens primas 1880 ved indsættelsen af den nye hovedstadspræst hørte ham, undrede det ham, at der ikke var nogen anlæg (vel klar disposition) i prædikenen og den foretog han "altfor hurtig og yderlig monoton". Måneden efter gentog Martensen, efter igen at have hørt Rørdam: "ingen Disposition eller Articulation i forskellige Momenter. Alt gaaen i Et uden ... en eneste Pause. Det er kun een Tanke ... Dog trættedes man ikke. Men Foredraget er uendelig monotont om det end stiger lidt i Slutningen"⁷⁰. Det var en begivenhed, da Rør-

dam indsattes Kristi Himmelfarts dag 6/5, for samtidig blev kirken taget i brug efter stor restaurering. Da kom kongeparret og kronprinseparret og modtoges af overpræsident Rosenørn og borgmester Hansen samt kirkens præster. Til stede var også Rigsdagens 2 tingformænd, kultusminister Fischer og Madvig. 3 dagblade bragte referater derfra, Morgenbladet bragte ene 8/5: Rørdams prædiken, der "i Modsætning til Stiftsprovstens og det sædvanlige gejstlige Foredrag var fri for ethvert Spor af den bekjendte Salvelse, gjorde aabenbart et meget tiltalende Indtryk paa en stor Del af Forsamlingen; men selvfølgelig ville Folk, hvis Smag er fordærvet ved de gængse gyseelige Deklamationer, finde Rørdams naturlige Maade at tale på noget "monoton"

Lyst til at udfolde egne evner og til større udfordringer kunne lokale præster til hovedstaden som fx Rørdam, der i ansøgningen 1880 udtalte ønsket "om at komme ind i en mere betydningsfuld Virksomhed". Men også lønningerne kunne friste, de kunne overgå, hvad selv landets mest veltalende præst, det kaldtes Christiani, fik 1880 i Nysted 7.700 kr., den residerende kapellan ved Helligåndskirken fik over 9.000 kr.!

1893 indsamledes skemaer over præstelønninger 1883-92⁷¹. I Kbh. opgjordes årslønningen for de ca. 15 kateketer, og nogen steder var det til deling mellem 2, i kr.: Mattæus 883 (og personel kapellan 600), Johannes 675, Holmens 500, enkelte 400 og resten 300 kr. og nedad. Ikke underligt, at de fleste måtte supplere lønnen ved undervisning ved privatskoler eller foretrak efter eksamen at være lærere på heltid i nogle år. Underligt heller ikke at Fr. Nielsen under drøftelser om kirkelige forhold i byen sagde: Sognepræsterne må lønne kateketerne, så de helt kan være præster og have selvstændigt ansvar⁷².

Den hele lønning for sognepræster var så i kr.: Skt. Johannes 12.400, Garnisons og Mattæus begge 11.300, Domkirken nær 10.000, sådan også Trinitatis og Holmens, Skt. Jakobs 8.800; 1. residerende kapellaner nåede højst i kr. ved Domkirken 6.800 og Holmens 8.500. Men sognepræster kunne gå ned på kr. 4.300 Pauls, 3.100 Stefans og Hellig Kors, mens der blev 3.700 ved Citadellet og 4.200 ved Vartov. Residerende kapellaner havde ellers fra 1/2 til 2/3 af sognepræstens løn. - Heri var indregnet præstepengene, der sjældent var en større lønandel, med kr.: Garnisons 5.100, Johannes 4.500 og Jakobs 2.850 og ellers mindre. Lønandelen fra accidenserne kunne for sognepræster blive i kr.: Mattæus 9.100, Johannes 8.100 (de største sogne), Jakobs 5.400, Helligånd 4.400, Holmens også 4.400, den 1. residerende det sidste sted 6.000, andre sogne-

præster 4.700 ved Garnisons og 4.100 ved Pauls samt Vor Frelzers 3.700, Domkirken 3.800 og 1. residerende kapellan dér 3.200.

Til oplysning specificeres accidenser til Holmens provst i kr.: dåb 377, bryllupper 380, konfirmander 2.557, ligtaler 901 og attester 318.

De beløb sættes i relief af lønnen for andre: Rektorer ved latinsko-ler fra 4.200 og op til 5.000 kr., adjunkter fra 1.800 og op til 3.000 kr. Professorer fik fra 3.600 og til 5.000 kr. Det var i 1892⁷³. 1901 skrev professor J.H. Deuntzer og angav, at overlægellønninger ved Frederiks Hospital skulle sættes til 3.000 kr. og pensionsret af beløbet⁷⁴. Hertil kom så privat praksis.

Ikke underligt, at der siden 1870 var forhandlet præstelønningslo-ve med lavere lønninger, og at kirkefolk lagde pres på så vellønnede præster. Nogle af dem kunne så selv afgive lønandele til nye præster ved nye kirker.

Men vi begyndte med Scavenius og har set ham udnævne præster og bisper. Han gik imod Martensens favoritter, ja da han opfordrede Fog til at blive biskop i Kbh. skrev han lige ud: De skal ikke holde Dem tilbage aht. domprovst Gude, han vil ikke blive udnævnt af mig. Han satte sig også imod, at Kok skulle til Holmens kirke, for det skulle være Warburg; provstiet kunne flyttes til en anden kirke, hvis Martensen insisterede. Denne betænkte sig på at bryde hensyn til anciennitet aht. dygtige præster, der 1885 stod før Steen til at bli-ve kapellan ved Skt. Johannes kirke, men udnævnte ham for han havde evne til at virke der - sådan også da Fenger 1888 gjorde springavancement. Stein gjorde Scavenius gerne til biskop. Men krumspringene for at undgå Gøtzsche og få Levinsen som sogne-præst ved Skt. Mattæus kirke må have generet ham; men grunden dertil må være kommet ovenfra, hvis Stein har ret i, at han ikke som lovet af kongen var hørt om efterfølgeren, så blev der handlet i hans ånd. Initiativet med en yderligere anbefaling af Basse må være gjort for at give Scavenius et alibi, hvis han blev angrebet for ikke at have udnævnt Ussing, for han burde blive i Vejlbj en tid endnu. Han fulgte gerne traditionen ved præsteudnævnelser, og greb sjældent fejl når han følte grund til at bryde den - også i hovedstaden.

Forkortelser

KB Det kgl. Bibliotek; Kh S Kirkehistoriske Samlinger; RA Rigsarkivet. rkp. bruges i noterne for residerende kapellaner.

En Brevveksling er den af H. Skat Rørdam i 1915 udgivne beskårne brevveksling mellem "Otto Møller og Skat Rørdam".

Nørr er en genudgivelse deraf, modtaget ligesom manuskriptet skulle afleveres. Der foreligger ved Erik Nørr bind I og II af brevvekslingen i uafkortet stand, i tid gående til 1883. Ved korrekturen forelå III og IV. Henvisninger dertil er indarbejdet i noter.

Gude er Biskop H. Martensens Breve til L. Gude I-III ved Bjørn Kornerup, Kbh. 1955-57.

Holmens provst er P.G. Lindhardts biografi af Th. Skat Rørdam, Kbh. 1969.

H.O. Lange er den af P. Helweg-Larsen i 1955 udgivne samling af Langes breve til hjemmet.

2 højkirkemænd er P.G. Lindhardt: To højkirkemænd, breve mellem H. Stein og J. Swane, Kbh. 1958.

Kamma Struwe er Kirkerevolution i 1890'erne, Kbh. 1955.

Arkivalier

Bortset fra angivne privatbreve er anvendt arkivet fra Kultusministeriets 1. kontor, følgende hovedgrupper:

1. Ansøgninger om gejstlige embeder, se Niels Petersen: Kultusministeriet (nedenfor NP) 213 og 247, nr. 2752-3055,
2. Fortegnelse over ansøgere til ledige gejstlige embeder, opstillet i rækkefølge efter karakterer ved embedseksamen også kaldt præstekaldslistes NP 213 og 247, nr. 2722-2751,
3. Forestillinger til kongen - om udnævnelser og afskedigelser, NP 202 og 241, nr. 1-68,
4. Samt i særlige tilfælde journaler, NP 204 og 242.

Noter

1. Jyske Samlinger 1958 305, note 26.
2. Jeg henholder mig til Fr. Barfods skøn, baseret på mange samtaler med kongen, Et Livs Erindringer 41, Kbh. 1938, til den snarlige justitsminister J. Nellesmanns "stigende Overbevisning om Kongens ringe politiske Begavelse og manglende Oversigt over Forholdene" (brev til Estrup 30/7 74, Ditlev Tamm: Konseilspræsidenten 176, Kbh.1996), til Steins brev til Swane 9/1 92: "Kongen har megen *christelig, liden, liden kirkelig* Interesse" og "De, der kjende Kongen nærmere, paastaa, at "Kongen" mere og mere incarneres i Estrup, medens *Familiefaderen træder stærkere frem*" (*To højkirkemænd* 210) samt til Niels Thomsens vurdering, Hovedstrømninger 1870-1914 149, Odense 1998.
3. Efter at have pointeret kongens magt "til at gjøre en Kirkeordning" fortsatte Martensen: Skal det nuværende ministerregimente vedvare må folkekirken føres ud af falsk afhængighed af den verdslige magt. "Jeg veed ogsaa, at de, der vedvarende forholde Kirken dens Ret og er ligegyldige for et af Landets høieste Anliggender, paadrage sig et Ansvar, en Historiens Dom, som maaskee endnu rammer dem i

levende Live, dem til Forskrækkelse", Af mit Levnet III 52ff. - Jeg postulerer, at her sigtes direkte til kongen. Jfr. Kh S 1995 125f. og her i det følgende. - 1901 følte Christian IX sig overlistet af J.C. Christensens ophævelse af Det kirkelige Raad, der alene var oprettet ved Scavenius' initiativ. Men biskop Fr. Nielsen var faret ud mod J.C.s kirkelove 1901 og skrev til Rørdam 7/5 02: De kan stoppes, hvis alle bisper går til kongen og gør "alvorlige Forestillinger. Det er dog hans Pligt at skaffe Folkekirken Retfærdighed". 5/11 02 fortsatte Fr. Nielsen: "De bør søge at paavirke Kongen" for at få nedsat en kirkekommission og få et nyt bisperåd. Kongen havde følt sig overlistet ved dets ophævelse, sagde hans præst J. Paulli. 6/7 03 gav cirkulæret om menighedsrådene anledning til et brev til Rørdam: De må vel kunne få kongen og kronprinsen til at tage Dem med på råd. Kongen fortalte mig sidst, fortsatte Nielsen, at han efter overrumplingen ville undgå gentagelser og forlange alle sager til gennemsyn. - Hvad hjalp det så, at H.M. Fenger 11/11 01 havde skrevet til Fr. Nielsen, at han efter taffel havde sagt kongen, at stemningen i gejstligheden var meget bekymret. Man havde svaret med et talende skuldertræk. Standser Landstinget ikke forslagene, må bisperne gå til Chr. IX, "Summus Episcopus, hvad Kongen godt ved han er." - Følge de høje gejstliges råd om de afgørende forhold gjorde Christian IX ikke, hverken 1868 om at standse valgmenighedsloven (M.P. Bruuns Dagbog ved V. Dybdahl og B. Nüchel Thomsen 169, 171) eller 1883 eller efter 1901, men omtalte "spøgende" at han var Summus episcopus. (H.M. Fenger Erindringer ... 232, Kbh. 1925).

4. "Naar Kongen har yttret et udtrykkeligt Ønske" om udnævnelse af præsterne i Gentofte og Fredensborg havde Martensen "Intet at erindre imod" Fischers udnævnelser, til Gude 9/7 76 III 107.

5. Volf refererer, hvad Christian IX sagde ham ved en audiens: Jeg er af de gammeldags kristne og holder mest af at høre de præster, som "taler til mit hjerte", En gammel præsts livserindringer 144, Kbh. 1926. Grundtvigianerne havde kongen uvilje mod, de "havde bragt saa megen Fortræd ind i Landet" refererede Stein, jfr. Kh S 1997 119. - Men fortræd ved politisk optræden, det voldte missionsfolk ikke, KhS 1995 116.

6. Til Gude 21/8 80 III 134 jfr. Af mit Levnet III 56f. offentligt om ministrenes mangel på dannelse og forudsætninger og brev til C. Rothe 1/7 76, RA.

7. Theol. Tidsskrift for den danske Folkekirke 4 bd. 1887, 309, brev 13/11 80. Breve fra de andre bisper, meddelt af Bjørn Kornerup i Kh S 6.rk., II, III og VI, til Fischer ved hans afgang viser deres taknemmelighed for godt samarbejde og hensynsfuldhed også ved præsteudnævnelser, Brammer måtte dog nævne, at de havde forskellige grundsætninger. - H.L.S.P. Koch søgte 1876 2.rkp. Ved Kbh.s domkirke og Fischer ønskede, at han da holdt gudstjenester dér, da K. var vel anbefalet af Monrad (Kh S 6, III 97 jfr. Monrad s.st. 373, 383). Koch måtte nøjes med Skelby-Gedesby, J. Paulli kom til domkirken. Men Koch fik næsten venskab med Fischer, aflagde ham gerne besøg og måtte fortælle om Monrad. Det var Kochs indtryk, at Fischer var en "betydelig Mand" (En gammel Præsts Erindringer 103f., Kbh. 1912).

8. 2/12 81 til Gude III 182f.

9. Jfr. Kh S 1996 126f.

10. Juul Bondo: Bruun Juul Fogs Levned 69 Kbh. 1897. - Fog kom til Holmens kirke 1857, rykkede op 1867 til provst, biskop i Århus 1881 og i Kbh. 1884.

11. 2 høj Kirkemænd 425.

12. Kirkelige handlinger mest for mindre bemidlede jfr. H.M. Fenger om Volf, der

lod sin kateket yde "Ligfølge" til jordpåkastelse på kirkegården efter at Volf havde talt i kirken, Erindringer 153; dér også Volf rørt over fælles gudstjenester for flere brudepar, hvor kirken gav gratis orgelspil, 101, sådan også Rørdam om dåb Nørr II 300.

13. Arkiv i RA. P. Scharling, sognepræst i Randers 1879-1907.

14. Hvad vil den indre Mission? Otte Foredrag jfr. Elith Olesen i Den danske Diaconissestiftelses årbog 1964-65 5ff.

15. Beretning om Det kirkelige Møde i København maj 1886 16ff.

16. Valgmenighedspræster kaldtes endnu da frimenighedspræster, En Brevveksling I 346, jfr. Nørr II 295, tilsv. Ingomar Petersen: Jeg kom til "at forstaa min Stiftsprovsts Ord: Vi Præster i København er frit praktiserende som Lægerne", "Dansk Kirkeliv" 1926 126.

17. Marie Rørdam: Tilbageblik paa et langt Liv 288 og 289f., Kbh. 1911. - Citeres i det flg. Marie Rørdam.

18. En Brevveksling II 263.

19. Her var 3 ansøgere: Christiani f. 1817, i Nysted siden 1871, Rørdam f. 1832 i sit embede fra 1873, men med videnskabelige kundskaber og Schepele, 1869 rkp. i Trinitatis Ndr. distrikt, tiltænkt et kommende sogn, og fra 1873 rkp. Trinitatis sogn. Derfra var et menighedsandragende om at få Schepele. - E. Christiani var kandidat fra 1840, så lærer, 1846 sognepræst Bjerregård-Ålum og 1871 i Nysted. Derfra søgte han marts 1878 at blive sognepræst ved Vor Frelses kirke, da han i mange år havde søgt at komme til hovedstaden, hvor han mente, at hans plads var, og det burde ske snarest når han var 60 år, men dog i fuld kraft. 1880 gjaldt det Helligåndskirken og 1883 Lyngby, dels for at komme hovedstaden nær efter at have levet så isoleret i 12 år og dels aht. "et Løfte, jeg gav afdøde ... Enkedronning Caroline Amalie" om at søge Lyngby, når det blev ledigt. Christiani søgte afsked 31/12 86 og døde 1901, og han viste sig før og efter 1886 både i tale og skrift som en energisk og stærk grundtvigianer. - Hans søn Fr. Christiani var vel lidt mildere i samme retning og som sognepræst i Nibe 1880-1920 søgte han rkp. Helligånds 1886 og var sammen med Th. Elmquist blandt de af Blaumüller passerende, 1890 var han til rkp. Mattæuskirken nr. 2 i anciennitet og 1892 nr. 1 til 2. rkp. Domkirken. - Men bisperne havde jo nemmest ved at anbefale dem som de samstemte med (ikke Monrad om Christiani senior) og der skulle gerne ubestridelige kvalifikationer til at henlede opmærksomheden på andre. - Om E. og F. Christiani se A. Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske Bevægelse I, især 428ff. - Rørdam havde opgivet at få et professorat og søgte præsteembede og var 1869-73 i Sønderup-Nordrup. Han nåede der at sætte sig varige spor, men søgte allerede 1872 bort. Provsten påførte: Han har virket med særdeles iver, flid og dygtighed og tilvunden sig ualmindelig anerkendelse og yndest. Økonomien gør ham i høj grad trængende til forflyttelse og han anbefales på det bedste, som særdeles værdig og vel fortjent. Martensen henstillede, om R. kunne komme i betragtning efter så kort tid at have været i sit embede. 1873 kom han til Rønnebæk-Holme Olstrup, C.J. Brandts gamle embede, og vovede dog 2/2 75 at søge Herlufsholm efter indtrængende opfordringer derfra. Martensen påførte et berettiget: Han har kun været i sit embede i særdeles kort tid, og efter kort tid i det forrige embede. Men C. Hall, afgået kultusminister året før, opsøgte sin efterfølger arkæologen Worsaae for at tale Rørdams sag og udtalte da, at havde han været minister, så havde han udnævnt R. Marie Rørdam 223f. Hall fik ikke lokket Worsaae fra at følge Martensen. - Det gik siden sådan, at Rørdam også søgte fra Rønnebæk: 1/4 79 skrev han, at i Sønderup havde han taget sig en del af

folkelig oplysning, i Rønnebæk gjorde han det mindre, især i de sidste år, hvor den politiske bevægelse var blevet for stærk (En Brevveksling I 337, jfr. Nørr II 273). 17/11 78 havde han gjort op, at bondestanden på ingen måde kunne regnes for folkets kerne, den er ligeså flygtig som nogen anden stand (s.st. 330f. og Nørr II 259). 6/4 80 skrev Rørdam, at han fandt folk så forbeholdne. Noget skyldes det vel, at han kort efter sin ankomst til Rønnebæk trådte op mod den politiske agitation (s. st. 346, jfr. Nørr II 295 samt 270).

20. Ferd. Jensen var bortset fra 1 år og 2 år på alder med en anden og ældst i sin stilling. Yngst var Th. Levinsen, kateket ved kirken siden 1875.

21. P.G. Lindhardt: Fem Aalborg-Bisper 70ff., Aalborg 1954.

22. Til Gude III 129.

23. Scharling havde ikke fulgt Paullis opfordring til at søge Holmens provsti 1886, han forhørte sig senere om et embede i Kbh. jfr. siden.

24. Allerede som kateket havde Fenger samlet Skt. Stefans kirke fuld, Volfs erindringer 98. Trinitatis kirke blev oftest stuvende fuld, så Oscar Geismar gerne måtte nøjes med ståplads, "Mennesker jeg mødte" 77, Kbh. 1945.

25. Rørdams brev i Fr. Barfods arkiv, KB. Rørdam havde som censor ved teol. embedseksamen hørt, at han var på tale, men ikke fra nogen i kirkekomiteen. Men han vidste, at Mohr ved Frb. kirke ønskedes som præst af over 1.000. Andre breve foreligger ikke herom, men de 2 har nok taltes ved. 19/5 79 skrev Rørdam til P. Mouritzen: Fik han vished om at få embedet, så søgte han. Føjer Gud det så, at jeg får det, så anser jeg det for en god hjælp om De blev fattigforstander derude (RA). Barfod regnede C. Hall blandt sine nærmeste venner, Et Livs Erindringer 39, 126. Men Hall blev ramt af et apoplektisk tilfælde på Sandefjord kur-bad ved Oslo-fjord, brev til Carl Ploug 12/9 79, RA.

26. Da Rørdam 1878 begyndte at søge hovedstadsembeder påførte provsten, at R. var så bekendt, at enhver anbefaling var overflødig. Provsten tvivlede ikke på, at han som prædikant kan samle en menighed i Kbh. Martensen tilføjede: En velbegavet og kundskabsrig mand, hvis embedsførsel fortjener al agtelse. Forestillinger indstiller (31/3 80 nr. 53) Rørdam til udnævnelse som den "formentlig mest kvalificerede" og begrunder det med provsts og bispes påtegninger. Fischer havde 1877 interesseret sig for Rørdams ansættelse ved universitetet, Nørr II 217.

26A. Martensens arkiv, KB. Ny kgl. Samling 3448 4°.

27. Om Jungersens uegnethed, Nørr II 217.

27A. 2/12 og 27/12 81 til Gude 139f.

28. Kok havde fra 1851 været præst i Burkal, men blev efter 1864 afskediget af tyskerne med pension, 1867 blev han præst i Kbh. ved et par hospitaler og fra 1872 også konst. præst ved Kastellet, som konstitueret beholdt Kok pensionen (Kh S 6, II 600). Han havde skrevet bøger om dansk folkesprog i hertugdømmerne og opbyggelsesskrifter. I Kbh. bakkede han Martensen op i kirkelige diskussioner (9/11 78 til Gude 123). Martensen havde foranlediget Kok udnævnt til Ridder 22/7 1878, for hans fortjenester som videnskabelig forfatter og præst med "en meget betydelig Menighed om sig".

29. Marie Rørdam 309, En Brevveksling II 107f: Jeg presses af københavnske præster til at søge; Holmens provst 93f. RA.

30. 7/2 83 til Gude III 143, J. Steen har erindring om en "fuldt besat" kirke med

Martensen, Monrad, J. Paulli og Gude på første række. Siden sagde Martensen til kongen: Den unge præst er sikkert velbegavet og alvorlig og med gode udviklingsmuligheder. Men skikket til hofpræst tror jeg ikke han er. - Det hørte Steen fra Stein. Et Liv ... 80f.

31. Martensen: Jeg prædikede vedblivende, men ikke ofte, Af mit Levnet III 157.

32. To højkirkemænd 353, 388 og 411. Det blev ikke en højkirkelig domprovst, der rykkede ind i Nørregade 11, Poulsen blev 1901 biskop i Viborg. 15/10 1909 skrev Poulsen til Sjællands nyudnævnte biskop, Peder Madsen: Underligt at den udnævnelse ikke skete i 1895, hvor mange ønskede den, også fordi man frygtede et kirkeligt systemskifte. Men Rørdam har "saa vidt muligt" stillet sig udenfor partierne og udrettet meget godt, selv om eftermælet ikke er uden overdrivelse. De grundtvigske har besat Sjællands bispestol med en, der magtede opgaven og førte udviklingen videre. Det er derfor betydningsfuldt, at han afløses af en mand udenfor den retning og endnu mere, at vi "langtfra ere prisgivne til kirkelig Partipolitik, uagtet Partipolitik sidder i Højsædet paa alle andre Omraader", Madsens arkiv, KB. [Her var altså ingen kirkepolitisk dom?]

33. Fog havde yderligere skrevet: En elskelig og vindende mand, prædiker hjerteligt og med "en ualmindelig smuk Diktion". Han har tilegnet sig kristendommen langt over hans uheldige eksamenskarakter.

34. I "Erindringer" skriver Fenger: Særlig stærkt kirkebesøg var der ikke til at begynde med, men megen hørelyst og kirken blev efterhånden godt besøgt, 163ff. Den store kirke fyldtes mere og mere, 206. Det var efter sognepræst Chr. Sørensens opfordring, at han søgte Garnisons kirke, 207.

35. Af de 7 ansøgere rangerede Bondo som nr. 4, midt i mht. alder og anciennitet, men slige påtegninger og anbefalere havde andre ikke, heller ikke Fr. Christiani, som stod for tur, jfr. note 19.

36. 7/5 92 havde Udvalget for Kirkesagens Fremme talt om at ansætte P.M. Larsen på Vesterbro. - Om sognedelingen 1899 og Larsens oprykning se Forestillinger 1899 nr. 40.

37. Til Vartov se Kh S 1996 117 og 142, Københavns Valgmenighed 1890-1990 37ff (Arne Hentze, Ellen Klint og Torben Damsholt red.) og Jacob Appel: Vartov, Træk af den frie menigheds historie 58ff, Kbh. 1995.

38. Larsen blev præst i Seest og som V. Helweg-Larsen 1895 stiftsprovst i Viborg.

39. Jfr. Scavenius ved sin afsked 1891: "For fuldt ud at overkomme sin Gerning og være i Stand til at virke ind paa den store Arbejderbefolkning er den københavnske Præstestand meget for faatallig", Jyske Samlinger 1958 305, note 20.

40. Forestillinger 1885 nr. 192. - Steen beretter 1931 (Et Liv ... 135ff) om tilskyndelser fra Stein, Rindom og Fog samt Paulli, der nævnte ham for kongen som den ubetingede bedste til stillingen. Paulli tilføjede hertil for Steen: Men De ved jo nok, "at Udnævnelser beror mere paa Ministeren end på Kongen". - Steen overdriver, han var næst yngst. - Siden hører Steen fra Stein, der ved det fra Jonquières, at Scavenius betænkte sig på at forbigå så mange veltjente

præster, men endte ved at Steen véd, hvad han går ind til, og han kan og vil arbejde og skal til. - Blandt de forbigåede var som nr. 1 Ferd. Jensen og Levinson, Frederikshavn.

41. Om de 3 kirkers tilblivelse i 1870'erne se Histor. Meddelelser om København 1998 146ff.

42. Om Møller se Fem Aalborg-Bisper 155ff., om samarbejdet i Sct. Pauls sogn bla. med Ussing om søndagsskole 160f.

43. Forestillinger 1891 nr. 147. Forbigået var alene nr. 1 O. Glarbo, Viborg på Goos' ansvar.

44. Påtegning på Møllers ansøgning, der blev trukket tilbage, af Stein: I Kbh. indtog han en meget smuk, men aldrig fremragende plads, han har nidkært varetaget sit embede. Jeg er ikke vis på, at han på væsentlige punkter er opgaven voksen, der er en fast karakter og god administrativ erfaring nødvendig.

45. R.W. Winkel: Peter Krag 64 jfr. 94, Kbh. 1924.

46. Winkels Peter Krag s. 57. - Swendsen var eneste ansøger, kandidat 1881, lærer og 1883 2. kateket Garnisons kirke, hvis sognepræst, Schousboe bevidnede, at han samvittighedsfuldt og nøjagtigt udførte de ham pålagte tjenester, og at han havde naturlige anlæg for præstegerningen, hvormed det er gået fremad. Provsten henholdt sig dertil, mens Fog henstillede om S., efter så kort tid i sit embede, kunne komme i betragtning. Ministeriet gjorde i Forestillinger (1885 nr. 126) op, at han havde de lovbeftalede kvalifikationer til at komme i betragtning, og at sognepræst Krag havde erklæret, at han ikke kunne gøre indsigelse imod udnævnelsen. - Hviid-Nielsen kom foruden med Fogs anbefaling, som bringes i selve teksten, med Prior og Paullis anbefaling af, at han virkede med dygtighed og kærlighed og med megen troskab og opofrelse havde ledet søndagsskolen; han prædiker sundt og hjerteligt. Rothe sluttede sig fuldt ud dertil: En alvorlig kristelig præst af en mild retning, sjældent vindende, dygtig og nidkær og har vundet megen indgang i menigheden.

47. Fog var ikke ukritisk overfor al aktiviteten i Skt. Jakobs sogn: H.O. Lange beretter, at venner i menighedssamfundet længe havde talt om et "Menigheds-hjem" (vel menighedshus), og Krag og Fog talte derom. Det ville han modarbejde af alle kræfter, sagde Fog, for i sådanne huse skælder man præsterne ud, 15/6 90, s. 229.

48. Hall var sommeren 1879 på kur-bad i Sandefjord. Ifølge brev 12/9 79 havde Carl Ploug beskudt om, at han var ramt af et apoplektisk tilfælde. 16/10 skrev Ploug til fru Hall, at han ikke havde opgivet håbet om helbredelse (Halls arkiv RA). Men Krieger skrev 7/10 79: Dr. Carl Lange tror ikke på Halls helbredelse, omend der er tilfælde, hvor det er sket, Kriegers Dagbøger VII 180.

49. Kh S 1995 139: Scavenius: Paulli og Stein samler vist de største menigheder i byen, men Rørdams fyldte kirker rummede langt flere end Steins Mattæus kirke.

50. Kh S 1996 140f. note 52.

51. Kh S 1997 118. - Det er et spørgsmål, hvad Stein fik at sige, udover at Mohr var uegnet som sognepræst. 20/1 90 skrev Stein til Levinsen: Jeg følger med stor interesse kapellaniets besættelse. "Men hvad kan jeg udrette? Intet! Thi blev jeg i ingen Henseende adspurgte ved Sognekalderets Besættelse, bliver

jeg det ligesaa lidt ved Kapellaniets". I det sidste havde Stein uret, men Jonquières mange henvendelser derom til Stein kan være venlighed eller omhyggelighed eller skyldes Scavenius?

51A. 1895 blev Götzsche biskop i Ribe, mens en præsteadresse var på vej - og ministeren, Bardenfleth var klar over, at efter Skat Rørdam just var blevet Sjællands biskop skulle en mand af anden observans til. 2 højtkirkemænd 329f. 336f. og 367.

52. Den bemærkning lagde vist op til mistydning, den kunne forstås som Ussing ganske sluttede sig til Vilh. Beck og delte hans kritik af Københavns indre Mission, fordi man ikke der samlede kræfterne helt om Evangeliets forkyndelse, men desuden tog sociale opgaver op, ganske som Stein også gjorde det i Mattæus sogn.

53. Jfr. P.G. Lindhardt i Jyske Samlinger 1958 106f. note 2. Der er 41 år efter mere at berette: Ussing refererer vel forsigtigt til sit hjem om affæren på katedralskolen, hvor avisrygter om majestætsfornærmelse satte Århus i bevægelse. U. opsøgte 7/2 87 Scavenius i Århus, dagen efter at denne i præsteprocessionen ved kirkeindvielse havde vakt anstød. Han sagde, at han ikke et øjeblik havde troet aviserne. Ved afslutningen af sagen dadlede ministeriet ikke alene U.s uheldige ironiske form og dårlige eksempler, men udtalte også tilfredshed med hans undervisning, og det sidste nævnte aviserne ikke. Lærerne støttede U., ikke rektor og det havde fået U. til at opsigte sin stilling til sommerferien, selv om gerningen var ham "saa kjær" (flere breve til faderen fra 7/2 til 1/3). U. følte hos bispemændenes venskabelige følelser for ham var "lidt paa Afstand", mødet skyldtes et brev fra Jonquières, selv var biskop Clausen ikke afkrævet nogen som helst erklæring i sagen, der ikke var sendt ham. Også her som hos rektor følte Ussing sig svigtet. - Pjecen "Kirkens Krav" var sendt til trykning 1/3. Forargelsen skyldtes, at ministeren tier og tror at en juridisk dom rækker, nej Scavenius må offentligt benægte rygterne om ham eller gå af. Ellers tabte kirken respekt og dens fjender fik bevis for dens hykleriske skin, så "den levende Menighed" må enten blive i kirken og gå på akkord eller træde ud. [Altså 7/2 var U. gået til Scavenius for at forklare sig og mødte imødekommenhed, 1/3 var Kirkens Krav trykfærdig, der stillede U. ministeren overfor alternativet. Hvorfor det skifte? Angrede U. henvendelsen til Scavenius eller undskyldte han det sådan, overfor sig selv, sit hjem, sine lærerkolleger og måske ministeren? - Mon Scavenius kunne forstå, at han var god nok som minister 7/2, men 1/3 måtte reagere på U.s enten .. eller. Kan man fortænke Scavenius i at have ham i erindring?] U. måtte i brev 9/3 87 forsvare sig overfor faderen: Hans karakter og samvittighed var så udviklet, at han ikke behøvede at spørge andre om råd, men måtte tale. Faderen havde ment, at der var talt nok om Scavenius' færd, men biskop Clausen havde talt for ham, og at grundtvigske havde talt imod Scavenius' færd kunne nok få en fra en anden retning til at udtale sin enighed med dem. Affæren på skolen og sønnens nylige henvendelse til ministeren, hvem forældrene vurderede anderledes, var grund nok til at tie, mente faderen, men det hensigtsmæssige spillede "ingen Rolle, det var Pligt" her. Udsigt til at blive afskåret fra bedre embeder var noget "ganske uvedkommende". U. kunne søge embedet ved Citadellet som alle an-

dre, det var ikke ministeren han "beder om det, eller takker for det, hvis det skulde faas". Han følte det umuligt at have embede under Scavenius, han kunne vel træde tilbage, men når staten anerkender kirke og præster var det ret at blive og "stille Moralens Fordring til Staten". Lad være, at forældrenes omgangskreds dømte anderledes, men for sit arbejdes skyld måtte kirken stå ren. Estrup kan forflytte Scavenius. Bag moderens sorg lå det, at barndomshjemmet og dets kreds ikke har et egl. kristent livssyn, mens U.s opgave var at blotte sådant "Livssyns Kraftesløshed og Glædesløshed". Så måtte forældrene tage ham og hans Marie for hvad de var. [U. stod i en såre anspændt situation og hans opbrud fra hjemmets kristendomssyn afspejledes ikke i de senere breve. Men det var et forsvær om hans opbrud fra folkekirken, hvis hovedfejl var, at den for "Mængdens Skyld har slaaet af paa Idealet", mens kravet må stilles til den, at "Idealet maa prædikes" også "ethisk forstaaet, betegne Kravet paa Fuldkommenhed, opfyldt i den ubetingede Forpligtelse", "Kirkens Venner" 7/3 og 31/5 89, 87ff. 103ff.] - Vedrørende omtalen af sine økonomiske forhold i ansøgningen 18/3 87 om at komme til Kastelskirken skriver Ussing flere gange derom til faderen fx 2/2 87: "Vi ere meget fattige ved du nok", ikke fordi vi ikke sparer. Men kornpriserne og dermed indtægterne er lave og U. er ukendt med landvæsen, så U. var "egentlig bedre skikket til Byen", der er I også og "vore Tanker ere vendte imod Kbhvn." Dragelsen mod at arbejde for de fattige gentager han 3/10 89: En tid var det min tanke, når der kommer "en Kirke i Rabarberkvarteret", vil jeg der. Nu søgte han ikke til Hellig Kors kirke, da vennen Friis Hansen søgte. Men det lille embede ved Citadellet ville give tid til studier og det rkp. ved Garnisons kirke var tillokkende, "et af de letteste" embeder i byen. Om han fik det, stod i Guds hånd. 13/11 88 skrev han, at han trods flere opfordringer ikke søgte rkp. ved Vor Frelzers kirke, arbejdet er "saa omfattende" at jeg ikke kan beholde mine missionselever. Så kom rkp. Mattæus kirke, også et sogn med mange fattige, det kunne han ikke ønske sig, skrev han 8/1 90. (J.L. Ussings arkiv, KB, Add. 1013 4°. Brevene fra faderen til Henry Ussing findes ikke i dennes molesterede arkiv, RA ej heller i KB).

54. Da P.J. Pedersen søgte embedet Galtrup-Ø. Jølby på Mors henvendte Jonquières sig til biskop Engelstoft om "en yderligere anbefaling", som muligt kunne gøre gavn, Kh S 1996 108.

55. 27/1 90 søgte Basse også sognepræsteembedet i Sundby, for han ønskede at deltage i den kirkelige kærlighedstjeneste, som menigheden i Kbh. øver på mange områder. Biskop Clausen påførte: Såvel ved sin indholdsrige forkyndelse som ved interessen for menighedspleje vil han være særlig skikket. - Om Basses kirkelige svingninger se Kamma Struwe 142. - Om andre unge kapellaner, der var labile, skrev Martensen 1869, de var drevet fra den V. Beckske retning mod grundtvigianismen, for der at finde den rette trosvished, det var E. Jespersen og G. Schepelern, den sidste blev siden stabil ret så høj Kirkelig, til Gude 31/5 69 III 39.

55A. 9/3 87 svarede U. jo på faderens dadel af hvad denne mente, at pjecen mod Scavenius var ubetimelig og uheldig og skrev om hjemmets kraftesløse kristendom: I ledte mig selv til at læse Søren Kierkegaard. I ved godt, at "jeg skylder Marie uendelig meget i aandelig Dømmekraft". Faderen kan være vis

på, at med "en Raadgiver med hendes Besindighed og Kritik forenet med Samvittighedens Klarhed og Fasthed" får man råd, som Gud vil. Her var en replik på en antydet kritik af hustruen.

56. Steins breve og Levinsens koncepter i denne sidstes arkiv, RA. - Der var uro i ministeriet som hos Stein. Han antog at kirkens kateket Jens Laursen ikke kom på tale. Samme 16/2 gav han Laursen den anbefaling: Han er nidkær i al tjeneste, som han udfører godt med ægte kirkelig sans. Han er tjenstvillig, elskværdig og en behagelig medarbejder. Han har vundet voksende indgang i menigheden, som vil øges, når han - hvad han stræber efter - får mere fylde i sin prædiken. Levinsen havde 20/1 ved sin påtegning angivet, hvad der behøvedes i sognet: En der kan samarbejde med det vidt forgrenede frivillige menighedsarbejde og ikke ved ensidigt partivæsen volder splittelse. - Laursen blev 1893 2. rkp. ved Frederiksberg kirke og 1902 sognepræst ved Skt. Markus kirke. Han var grundtvigianer.

56A. Forestillinger 1890 nr. 23. Selv om U. mere og mere droges af Kbh. kunne han ikke blive klar over, om han skulle søge rkp. ved Mattæuskirken med det store arbejde; men skulle han til byen nyttede det ikke at vige tilbage for arbejdet. "Hvad synes I?" spurgte han 23/12 89 forældrene med det anderledes grundsyn på kristendommen. - 8/1 90 søgte han, uden at kunne sige om han ønskede embedet, så turde han ikke undlade at søge, ej heller ventede han at få det, men det ligger i Herrens hånd. - Efter at have hørt om Basses udnævnelse fortsatte U. 30/1 90: Vi har begge gruet for alt det og føler os frigjorte; det var ikke en lystelig gerning der, men jeg anså det for en pligt at søge, og jeg kommer til Kbh. "naar Herren vil; og før var det jo ikke ønskeligt at komme".

57. 1895 søgte Basse at blive rkp. ved Holmens kirke, han betænkte de forandringer der måtte komme i Mattæus' sogn og hans stilling der. Paulli anførte, at B. samler med megen dygtighed en stor kreds, og han vil gøre fortrinlig fyldest i det søgte embede. Rørdam havde ingen mening om dette sidste, og han fandt det mindre heldigt, at en præst uden særlig grund skifter kirke. 1898 blev Basse rkp. ved Holmens kirke, Paulli påførte som 3 år før, Rørdam anbefalede på det bedste, han samler i kirken "en ikke lille Kreds" (Forestillinger nr. 199). 1908 søgte Basse forgæves 2 sognepræste-embeder, 10/1 bekendte han sig som "Martensens Discipel". Provst Fenger påførte: Han er udpræget høj Kirkelig.

58. Jfr. Kh S 1997 80 om ønsket fra Udvalget for Kirkesagens Fremme om at Ifversen og kirken fik sit eget distrikt at varetage og afslaget, som Fog bla. havde begrundet med, at hele sognet skal fremmes, ikke særligt en lille kreds. - Lidt vel løst er her nævnt Udvalget til Kirkesagens Fremme og Kirkesagens Venner, se "Kirkesagens Venner", korrespondancen mellem præsterne Ussing og Friis Hansen og lægmændene P.D. Koch, H.O. Lange, og Harald Westergaard udgivet ved P. Helweg-Larsen, Kbh. 1955; Kamma Struwe 64ff. og 167ff. og Elith Olesen: De frigjorte og trællefolket 227ff., 261ff.

59. P.D. Kochs arkiv, RA.

60. Der medsendtes en udtalelse fra Volf om, at la Cour var lovet ca. 4.000 kr. ved ansættelsen og fik knap 3.000. Fog anbefalede på det varmeste la Cour, han var en dygtig, samvittighedsfuld og besindig præst, der kunne gøre fyldest hvor han kom. Nu kunne han umuligt få udkomme til sin store familie, det

lider han ved og ved "Embedsforholdet i det fattige Sogn".

61. H.O. Lange 219, de flg. tal angiver sidetal der.

62. Ministeriet tilføjede: Tietgen havde fået ret til i Chr. IXs levetid at vælge Marmorkirkens præster.

63. H. Ussing: Min Livsgjerning ... I 72 contra Kristof Glamann: Øl og marmor 151, Kbh. 1995. Mere siger U.s breve til hans hjem: 29/3 88: Tankerne går oftere til Kbh., hvor vi har vort naturlige hjem. Valby kirke må snart blive færdig. Et dejligt sted og ikke så stort, at det hindrer studier. Bryggeren får nok hovedindflydelsen, kan faderen gøre noget der? Der skal jo muligt smedes i tide. At han er interesseret i videnskab kan måske hjælpe? Vil faderen gå til ham, hvem ellers? - 28/5: U. havde skrevet til H. Scharling, der kendte for lidt til Jacobsen. Men Volf var straks gået til ham og fik at vide, at kirken først var færdig om 4 år. Ingen er udset og intet kan loves. Men Jacobsen havde bedt Volf "udtrykkelig minde ham derom, naar Tiden kom". 29/12 90 bad U. sin far foranledige et møde om Jesuskirken, han skulle snart tale ved et møde i Kbh. 5/2 91 nævntes et brev fra Jacobsen, som viste: "Der synes da virkelig at være Udsigter". J. talte om indvielse langfredag, U. tvivlede på det kunne nås. - Antydning usikkerhed kan skyldes frygt for, at Scavenius ikke ville udnævne ham? Det lå vel også bag Carl Jacobsens brev 1/2 til Ussing: "Skjødnt Loddet jo endnu ikke er trukket og jeg derfor ikke veed, hvem der kommer til Jesuskirken som Præst, vil jeg dog ikke dølge for Dem at baade min Hustru og jeg meget ønske at det maa falde paa Dem". Dernæst om kirkens indvielse, hvorom enighed er ønskelig. Bliver det U. der skal prædike, bør biskoppen tale helt kort, ved Hellig Kors kirkes indvielse holdt han 2 lange prædikener, KB Tilg. 400. 9/4 skrev U.: "Om vi kommer til Valby" vil Marie være glad for at spille på kirkens orgel. Han beretter om en tilnærmelse fra biskop Clausen efter en ordination, da forholdet imellem dem havde længe været for "plumret", så "min Stjerne hos ham er i Opgang". Han bad om min mening om en ham forelagt sag, og når jeg svarer ham, agter jeg "at indvie ham i Udsigterne til Valby". Ministeriets ekspeditionstid harmonerede ikke med bryggerens temperament, han havde skrevet, "at han intetsomhelst havde hørt fra Ministeriet og kun havde Ærgrelse tilbage", berettede U. 6/8. Endnu 9/10 var indvielse og indsættelse uvis, skrev Ussing, og forinden svævede afskedsgudstjenesten i Vejlbj. - Volf, der 1888 havde talt U.s sag hos Jacobsen, havde 21/2 91 skrevet til P. Madsen, at "endskønt Ussing nu synes at kunne komme til Valby, er han i Tvivl, om han vil modtage det, da han ikke vil flytte ... uden det nye Embede har større Indtægter. Overhovedet synes U. at være i Tvivl om, hvad han ønsker". - Men fattigdommen i Vejlbj den ville han ikke genopleve. -

64. H.O. Lange 237, 248, 252, 259. - 28/8 89 havde professor Peder Madsen erkendt for venen J. Jacobi, sognepræst i Grenå: Det er desværre en kendsgerning, "at de conservative Retninger mangle Evne til at tænde en stærk Virksomhed", vi trænger i indre Mission til mænd der kan opflamme, som Beck, for vi kan kun stille arbejdere til søndagsskole eller når det kommer højt midnatsmissionen. Også KFUM og K kan kun støtte svagt, det bliver ikke bedre før vi får en missionspræst, der kan tænde og gå i spidsen og drage medarbejdere. Nu havde P. Madsen skrevet 9/3 89 til biskop Schousboe, at den udfordrende og

selvsikre Ussing kan, hvis han bliver missionssekretær, let bringe arbejdet i mislig stilling, om han bliver gjort til egl. hovedmand, selv om han er den "Dygtigste, der kunde faaes". Bestyrelsens præster må gøre det klart, at omsorg for det timelige arbejde for folk er godt nok, men omsorgen for sjælesorg er bedre. (Begge breve P. Madsens arkiv, KB). Nu sad Harald Westergaard i bestyrelsen for Kbh.s indre Mission og havde planer om at opruste arbejdet og få Ussing ansat, det glippede 14/12 90, forslaget bortfaldt da der var stemmelighed (H.O. Lange 2/2 89, 194, 197 og 243). 2/3 90 havde Basses udnævnelse til Mattæus kirken vakt "Sorg hos alle de troende", som vidste, at Ussing søgte (H.O. Lange 222) og 25/10 91 (260) fortsatte Lange mistrøstigt: Lützhøft er udnævnt til Pauls kirken, hans største bedrift er en anonym nedrakning af I.M. - og Asschenfeldt-Hansen er igen forbigået, over 10 gange til fordel for yngre, ubetydelige præster, da bisperne går imod vækkelsen, og Friis Hansen var ikke kommet til Hellig Kors kirke og Ifversen var stækket i arbejdet fra Bethlehems kirken. - Nu var Asschenfeldt ikke først af ansøgerne til Skt. Pauls, men nr. 2 og på alle måder kun 1 år forud for nr. 3 Lützhøft. Men denne stærke missionsmand blev, efter 10 år som sognepræst i Sæby, landmissionens rejsepræst med bopæl på Frederiksberg, som jo ikke hørte til Kbh., hvor Becks I.M. ikke hørte til. Stein og Swane yndede ham ikke og beretter om 2 tilfælde, hvor han blev forbigået, det ene som for kras som sognepræst i Skårup, men heller ikke blandt københavnere slog han an (2 høj Kirkemænd 69, 110f, 224) og I.M. indstillede arbejdet der til lettelse også for Kbh.s indre Mission, som følte sig behandlet illoyalt af Beck (Paul Holt: Nød dem ... 51 og 58, Kbh. 1940). Asschenfeldt forblev siden præst på landet.

65. Da Fog betænkte sig på at sige ja til at skifte Århus bispegård ud med den i Kbh., skrev Scavenius: De skal ikke betænke Dem aht. Gude eller Martensen, "thi Gude bliver ikke indstillet af mig". 1/2 84 skrev stiftsprovst Rothe: Martensen tager det som en krænkelse, at Gude ikke afløser ham, dens "Berettigelse maa man forgjæves søge Grunden til" (Fogs arkiv, RA). Stein var enig og skrev 22/11 83: Martensen peger bestandig på Gude, som "er aldeles villig", bliver det ham må man håbe "på det Bedste, men vente det Værste" (til R. Volf, arkiv RA). - Biskop Swane vurderede anderledes, skrev 30/1 84 og erkendte Gudes "ulykkelige Fornemhed", men han vil vise fasthed og sikkerhed, også i ledelsen af Kirkerådet (til P. Madsen, arkiv KB). 6/7 95 fortsatte Swane: Gude var "en fremtrædende kirkelig Personlighed", som ved tidernes ugunst ikke kom på pladser, hvor han ville have prydet som biskop, Sjælland eller Lolland (2 høj Kirkemænd 353).

66. J. Steen: Et Liv ... I 152 jfr. 140 og II 40.

67. Rørdam Nørr III 118, 132, 154 og 354 samt Friis Hansen 30/10 93 II 233f. - H.O. Lange: Genoptælling af kirkegængere 281-85 og Smaaskrifter til Belysning af Kirkens Tarv og Trang: Kirkens Nød i Kbh. 4ff., Kbh. 1893.

68. Brev 12/12 89, Kh S 1995 139. Jfr.: Stein havde et "voldsomt Tilløb" skønt han prædikede op til eller over 1 time, i en prædiken der var omhyggelig delt i 3 afsnit. Jørgen Nissen: Ti Levnedsløb, Kbh. 1919.

69. Holmens provst 97, Marie Rørdam 286f. og 2 høj Kirkemænd 301. Da Jørgen Nissen første gang hørte Rørdam prædike, stødte "hans udprægede

Jævnhed" ham, for en prædiken skulle have "gejstlig Sving" (240), men snart dømte han anderledes, og næppe nogen søndag gik han ikke af hjertets trang i kirke, skønt Rørdam også prædikede længe og han måtte stå op og næppe i de godt 5 år fra 1880 "har siddet ned en eneste Gang" (242) i "den hurtigt fyldte" Helligåndskirke "indtil Trængsel" (256). Paginering i Nissens "10 Levnedsløb".

70. Til Brammer 24/5 og 26/6 80, Martensens arkiv, KB, Ny kgl. Samling 3448 4°. – L.Koch beretter, at biskop Monrad påtalte hans "prædiketone", og med rette. Det var da noget mere almindeligt, og Koch måtte gøre sig meget umage for at lægge "denne uvane" af, Erindringer ... 94.

71. Beretninger efter cirkulære 26/8 93, Kultusministeriets arkiv 1. kontor. Kbh. nr. 3452. Se Niels Petersen: Kultusministeriet 252, Kbh. 1984.

72. H.O. Lange 214.

73. Erik Nørr.: Det højere skolevæsen og kirken 278ff., Kbh. 1979, Vagn Skovgaard-Petersen: Dannelse og demokrati 103f., Kbh. 1976 og Kamma Struwe 199, Kbh. 1995.

74. Brev til Kultusministeriets departementschef A.F. Asmussen, arkiv RA.

Summary

Kirkehistoriske Samlinger 1995 and 1996 treated Jakob Scavenius' work as Minister of Culture and Ecclesiastical Affairs 1880-91 including his handling of the appointment of vicars (1996, p. 102), especially the appointments in the country where the Grundtvigians and the Home Mission were expanding - but not so much in the capital where the two parties were far less dominant.

In Copenhagen there was a special situation. King Christian IX had his own church, Christiansborg Castle Church, where he decided who was to become vicar. He also exerted his influence in the churches to which the Army and the Navy belonged - and the churches near the castles where he stayed during the summer.

Furthermore the bishop of Zealand until 1884, H.L. Martensen, who at the same time was the personal vicar of the king, had his residence in Copenhagen. He used his position to influence the king and he thought that the minister ought to appoint the vicars that he nominated. He had reproached Scavenius' predecessor as minister that he did not agree but the minister had answered that the responsibility concerning the appointment of vicars was his. During Scavenius' ministerial years the bishop far from reached his goal.

Martensen had to accept that Scavenius decided who was going to be his successor as bishop. It was B.J. Fog, a much gentler person. Scavenius also appointed one of the two deans of the capital against the wish of Martensen. It was easier for Fog to get his wishes fulfilled. There are few cases of emotional appointments but an investigation of the appointments shows that it was very difficult for vicars from the provinces to become appointed in Copenhagen.

In a few cases it was possible, especially where a committee had a new church built and was able to choose the vicar. Otherwise it was difficult. In the capital there were many part-time catechists or theologians who for a couple of years preferred comfortable teaching positions and hoped for a fixed living as vicar in the capital later on. Besides there were great expectations to the demands that the respectable citizens of the capital would make on the vicars of the few and big churches, demands for better qualifications than usual. A couple of times the recommendations of the bishops of the provinces mention that some applicants are able to meet these demands.

The big churches in the centre of Copenhagen and some new churches frequently were completely full. But the suburbs with the

growing working-class population often were without a church.

A High Church group of respected vicars had their own association for the Home Mission in Copenhagen. Its aim was to work for "the gospel of love in word and deed". The only remedy against "the socialism of the Devil" was "the socialism of the Lord" as a prominent vicar said in 1876. Every parish had to establish a parish aid for which there was a great need among the masses. Capitalism and liberalism had created a spiritual proletariat in which agitation made progress - not to improve conditions for the working classes but to overthrow society and create a socialist state as another prominent vicar in the capital stated ten years later.

The leap from the provinces to the capital was an exception but it was done by some vicars. It could be a great change to get a permanent living in the capital.